

San Remo Görüşmeleri:

Vahideddin,

Bir “İttihatçı” ve Üç “Yüzellilik”

Şaduman HALICI

Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi.
E-mail: shalici@anadolu.edu.tr

Geliş Tarihi: 10/09/2015 Kabul Tarihi: 16/11/2015

ÖZ

HALICI, Şaduman, **San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir “İttihatçı” ve Üç “Yüzellilik”**, CTAD, Yıl 11, Sayı 22, (Güz 2015), s. 267-303.

Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son padişahı VI. Mehmet Vahideddin'in sürgün yıllarında Kemalist Türkiye'ye karşıtlıklarını sürdürenlerle yaptığı bir dizi görüşme ele alınacaktır. Çalışma, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi ile Cumhurbaşkanlığı arşivinde bulunan ve birbirini destekleyen iki belge gurubundan yararlanarak hazırlanmıştır. Bu çerçevede Vahideddin'in vatanına ihanet edip etmediği, Osmanlı Hanedan üyeleri, Osmanlı siyasal partileri ve Şeyh Said İsyanı hakkında düşünceleri verilecek, İstanbul'a dönmek ve tahtına yeniden oturmak için kimlerin desteğini almak istediğine açıklık getirilecektir. Vahideddin'in, Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile ilgili neden olumsuz düşünceler beslemediği, ülkesine dönüş için umudunu neden İttihat ve Terakki Fırkası üyelerine bağladığı kendi düşünceleri ile aktarılacaktır. Tahtını yeniden ele geçirebilmek için kendisi gibi sürgünde olan Kemalist Türkiye karşıtlarının desteği ile kurulan örgüt ve bu örgütün çalışmaları ele alınacaktır. Vahideddin'in yaşamının son yıllarını geçirdiği İtalya'nın San-Remo kasabasında yapılan bu görüşmelere geçmeden önce de onun vatan topraklarından ayrılmasına giden süreç, Milli Mücadele karşıtlarının birer birer ülkeden kaçışları ve “Yüzellilikler” konusu aydınlatılacaktır. Çalışma aynı zamanda Vahideddin'in ölümünden sonra Türkiye

Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yapılan suikast girişimlerinin alt yapısı konusunda da ipuçları verecektir.

Anahtar Kelimeler: Vahideddin, Yüzellilikler, Kiraz Hamdi Paşa, Mustafa Sabri Efendi, Mehmet Ali Bey, Gümülcineli İsmail Bey, Vehib Paşa

ABSTRACT

HALICI, Şaduman, **San Remo Negotiations between Sultan Vahideddin, a "Unionist" and three "150 Persona Non Grata"**, CTAD, Volume 11, Issue 22, (Fall 2015), pp. 267-303.

This study examines a series of negotiations by Vahideddin, the last Sultan of the Ottoman Empire, with the opponents of the Turkish National Struggle during his exile years. Two groups of interacted documents acquired from the archives of General Directorate of Security Affairs and the Presidency of the Republic of Turkey were used in the study. Within this framework these issues are going to be discussed: the assertion if Vahideddin betrayed his country, his opinions on the members of the Ottoman dynasty, the political parties of the Empire as well as the Sheikh Sait upheaval in Eastern Anatolia. Furthermore, the contacts he got in touch to return the country and retake the throne is covered. That Vahideddin did not have negative views on the Freedom and Accord Party and why he set his hopes on the Union and Progress Party for his return to the country were conveyed based on his own thoughts. The organization which was established with the support of the opponents of the Kemalist Turkey in exile in order to take the throne back and its actions were discussed. Before discussing the negotiations by Vahideddin in San Remo where he spent last moments of his life, the process that led him to leave the country, the opponents' escape from the country one by one and the issue "150 Persona non Grata" are clarified in detail. This study may also reveal some clues on the background of the assassination attempts to Mustafa Kemal Atatürk, the President of Republic of Turkey after Vahideddin's death.

Keywords: Vahideddin, 150 Persona non grata, Kiraz Hamdi Pasha, Musatafa Sabri Effendi, Mehmet Ali Bey, İsmail Bey from Gumulcine, Vehib Pasha

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti; henüz kuruluş ve kurumsallaşma döneminde iç politikada çoğu zaman günümüz demokrasisi ile bağdaşmayan yasalar çıkardığı, uygulamalar yaptığı yönünde kıyasıya eleştirilmektedir. Bu eleştiriler yapılırken ülkenin bir devrim sürecinde olduğu görmezden gelinmekle birlikte ülke dışındaki gelişmeler de genellikle göz ardı edilmektedir. Oysa tarih yazımında iç ve dış dinamikler birbirinden ayrılmaz bir bütün olmalıdır. Bu makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun son Padişahı VI. Mehmet Vahideddin'in sürgün yıllarında, Kemalist Türkiye'ye karşı olanlarla yaptığı bir dizi görüşme ele alınacaktır. Bu

çalışma ile Türkiye Cumhuriyeti'ne yönelen tehditlere, yalnızca bir örnek verilerek olayların bütüncül değerlendirilmesinin ne kadar önemli olduğu vurgulanmak istenmektedir. Ayrıca 1933 yılında çıkarılan Af Kanunu'nun neden Yüzellilikleri kapsamadığı sorusu da netlik kazanmış olacaktır.

San Remo'da yapılan görüşmelerinin tutanakları, görüşmelere katılan eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey tarafından tutulmuştur. Görüşmelerle ilgili Türk arşivlerinde iki ayrı belge gurubu bulunmaktadır.¹ Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki ilk belge gurubu 22 Kasım 1926 tarihlidir. Dahiliye Vekâleti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nden Riyaset-i Cumhur Baş Kitabet-i Âliyesi'ne gönderilmiştir. Bu belgeye göre San Remo Görüşmeleri Mehmet Ali'nin not defterinden Türkiye'nin Köstence muhbiri yani Kiraz Hamdi Paşa tarafından okunmuş ve "mealen" alınan notlar Türkiye'nin Bükreş Büyükelçiliğine "bir mektup" şeklinde gönderilmiştir.² Mehmet Ali, Kiraz Hamdi'nin notlarını okumasından endişelenmiş ve şöyle demiştir:

*"Bu bir sırdır. Herkes mü'lâkatı büyük bir şey zannediyor. Bizler irtihal ettikten sonra meydana çıksın. Viktor Hugo'nun '1969'da tab' olunmak üzere bir eseri Milli Kütüphane'de mahfuzdur. ... Siz müverrihsiniz. Siz emniyet ederek notlarımı kopya ettirdim. Hakikat böyledir. Kimseye faş edilmemesini [yayılmamasını] rica ederim."*³

Kiraz Hamdi ise;

*"Bir şey bir kere okunmakla akalda kalmaz. Tarih yazmaya savaşıyorum. Babus Mehmed Vahideddin'in devr-i saltanatını bitirmek üzereyim oraya koyarım kitapta yazılı kalır ne vakit basılırsa ol vakit meydana çıkar. Müsterih olunuz kimseye faş etmem"*⁴

diyerek belgeleri açığa çıkarmayacağı konusunda Mehmet Ali'ye güvence vermiştir.

İkinci belge grubu Emniyet Genel Müdürlüğü-Güvenlik Daire Başkanlığı Arşivi'nde Yüzelliliklere ait dosyalardan (numarası 12222), Mehmet Ali'ye ait olan 45 numaralı dosya içerisinde arşivlenmiştir.⁵ Belgenin tarihi 6 Mart 1933'tür. Tarih önemlidir. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Cumhuriyetin 10. Yıldönümü için af

1 Bu görüşme notları 1998 yılından bu yana arşivimdedir. Konunun oldukça hassas olması nedeniyle görüşme notlarını destekleyecek yeni belge arayışı sürmüştür. Son günlerde Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nden gelen belge gurubu bu doğrulamayı yapmıştır.

2 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 1.

3 Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), DN: 12222/45, BN: 8/B-13. Aynı bilgi özet olarak Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan belgede de var.

4 Cumhurbaşkanlığı Arşivi, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 4.

5 Emniyetteki bu dosyalarla birlikte kritik pek çok konudaki (örneğin Menemen Olayı-Dersim Olayı) dosyalar daha sonra Cumhuriyet Arşivi'ne gönderilmiştir.

çıkarma hazırlığı içindedir.⁶ Basında Yüzelliliklerin de af kapsamına alınıp alınmayacağı tartışılmakta, içlerinden kimilerinin af talepleri gazete sütunlarına taşınmaktadır. Büyük olasılıkla Yüzelliliklerin ülke dışındaki faaliyetlerinin affa değer olup olmadığı belirlenmek istenmiş ve muhbirler göreve çağrılmıştır. Türk yetkililer ilk belgenin özet niteliğinde olması nedeniyle detayları öğrenmek istemiş olmalı ki Kiraz Hamdi Paşa'dan görüşmelerin elde edilmesini istemişlerdir. Belgelerde Kiraz Hamdi'nin görüşme notlarını nasıl elde ettiği ile ilgili kesin bilgi bulunmamaktadır. Kiraz Hamdi "Tarihe ve vatan ve millete taalluk eden mesailde ketum olmak câiz değildir" inancı ile bu görüşme notlarını Türk yetkililere sunarken kimseden "bi-bâkım, pervam, havf ve hirasım [korkum] yoktur. Allah her vakit muin ve zahîrim [yardımcım] olsun. Amin." notunu düşmüştür.⁷

Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulunan görüşme notları ile Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan notlar arasında kimi farklar bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne göre görüşmeler 24, 26, 27, 29, 30 Nisan ve 1 Mayıs 1925 tarihinde gerçekleşmiştir. Toplam 6 gün sürmüştür. Görüşmeler özet olarak verilmiştir.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki belgeler ise görüşmelerin 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30 Nisan 1925 tarihlerinde yapıldığını ve 7 gün sürdüğünü göstermektedir. Görüşme notları daha detaylıdır. Ancak ilk belge gurubunda yer alan kimi bilgilerin burada bulunmaması bu notların da eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Çalışmamızda Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan görüşmeler esas alınacak, eksikler yeri geldiğinde Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belge gurubundan tamamlanacaktır.

Vahideddin'in yaşamının son yıllarını geçirdiği İtalya'nın San Remo kasabasında yapılan bu görüşmelere geçmeden önce onun vatan topraklarından ayrılmasına giden süreci, Milli Mücadele karşıtlarının birer birer ülkeden kaçışlarını ve "Yüzellilikler" konusunu özetlemek, görüşmeleri anlamak ve anlamlandırmak açısından önem taşımaktadır.

6 Af Kanunu 26 Ekim 1933'te çıkarılacak ancak Yüzellilikler af kapsamı dışında bırakılacaktır. Af Kanunu için bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 14, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1959, s. 695-697.

7 *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-4. Görüşme kısaltılarak Kiraz Hamdi'ye ait 12222/1 nolu dosyanın içerisinde de yer almaktadır.

Milli Mücadele Karşıtlarının Ülkeden Kaçışları

Saltanatın Sonu ve Vahideddin'in Ayrılışı

TBMM Orduları 1922 Eylülünün ilk haftasında İzmir'e doğru bütün hızı ile ilerlerken Vahideddin de "saltanatının yıkılmak üzere olduğunu" farkına varmıştı. Haremdeki özel çalışma odasının duvarına astırdığı Anadolu haritasından harekâtı günü gününe izleyen Padişahı, Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki de şehirde konuşulanlar hakkında bilgilendiriyordu. Vahideddin o sırada dahi yaşam kaygısına düşmüştü. Kaygısını Saray'a çağırıldığı Damat Ferit Paşa ile de paylaşmış olmalı ki onun Baltalimanı'ndaki yalısında toplanan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Kiraz Hamdi Paşa, Hoca Vasfı Efendi ve Ali Kemal'in de aralarında bulunduğu yeni Türkiye Devleti karşıtları İngiliz siyasi temsilcisi Sir Horace Rumbold'a bu kaygının iletilmesi kararını almıştı. Ferit Paşa'nın Rumbold ile yaptığı görüşme sonunda İngiliz temsilci "Zatı Şahane için endişe edecek hiçbir şey olmadığını, ileride de olamayacağını, Şevketmeabın bayatı için telaş etmenin katıyen doğru bir hareket sayılmayacağını" belirterek güvence vermişti.⁸ Ne var ki bu görüşmeyi yapan Damat Ferit bile kendisini güvende hissetmiyordu. Padişah, "dertleşmek, kendi durumu hakkında birlikte karar almak" amacıyla Ferit Paşa'yı Saray'a çağırıldığında⁹ daha Padişahın huzuruna girer girmez "bayatını emniyet altında görmeğe imkân kalmadığını" söylemiş ve İstanbul'dan kaçmak için Padişah'ın iznini istemişti. Nitekim 22 Eylül 1922 günü Türkiye'den ayrıldı.¹⁰ Vahideddin için bu ilk vurucu darbe oldu. Mudanya Mütarekesi'nin yapıldığı haberi ve ardından öğrenilen mütareke metni ise "vaziyetin vahametini bütün genişliği ile" ortaya koydu. Anadolu askerlerinin İstanbul'a gelmek üzere olduğu haberi Saray'da bir ölüm sessizliği yaratmıştı. Padişah bu hareketi kendi hükümdarlık nüfuzuna bir darbe olarak görüyordu. "İstanbul'a Anadolu askerleri nasıl sokulur(du)? Ferikalade askeri mümessil adı altında bir kumandan (Refet Bele) nasıl gönderilir(di)?" Vahideddin bu

8 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 16, 3 Nisan 1950, s. 4.(Daha sonra da atıf yapılacak olan bu tefrikanın yazarı "Eski bir politikacı" olarak geçmektedir. Tefrika içeriğinden yazarın aynı zamanda gazeteci olduğu da anlaşılmaktadır.)

9 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 17, 4 Nisan 1950, s. 4.

10 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 18, 5 Nisan 1950, s. 4. Bu kaynakta Damat Ferit'in İngilizlerce yalısından 9 Ekim 1922 akşamı kaçırıldığı söyleniyor. Buna karşın İnal, Damat Ferit'in yurtdışına çıkış tarihi olarak 29 Muharrem 1341-22 Eylül 1338 (1922) tarihi veriyor. Bkz. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. 3, 4. b., Milli Eğitim Basımevi, Ankara, Tarihsiz, s. 2067; Jaeschke de bu kaynağı kullanarak ve Rumbold'un öğüdüne uyarak aynı tarihi veriyor. Bkz. Gotthard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989, s. 196. Ayrıca bkz. Naşit Hakkı Uluğ, *Halifelğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1975, s. 100.

sorularına yanıt bulmak amacıyla Başmabeyincisi Ömer Yaver Paşa'yı görevlendirdi.¹¹ Yaver Paşa'nın "bir günde iki defa" Rumbold ile görüşme girişimi sonuçsuz kalınca bu kez Yaveri Ali Nuri'ye, Refet Paşa'yı karşılama görevini verdi.¹² Padişah, Refet Paşa'nın takınacağı tavidan ve söyleyeceği sözlerden Anadolu'nun kendisi hakkında ne düşündüğünü öğrenmeyi umuyordu. Refet Paşa, 19 Ekim 1922'de Kabataş iskelesinden şehre ayak basar basmaz Ali Nuri, Padişah'ın vatanın kurtuluşundan dolayı duyduğu "*sevinç ve mahzuziyetim?*" Refet Paşa'ya ilettiler. Refet Paşa bu "*boşâmediye*" yalnızca "*Makam-ı muallâ-yı hilafete merbutiyet ve sadakatini arz*" ile yetindi. Bu yanıt kendisine ulaştırıldığında Vahideddin, huzurunda bulunan Kıraz Hamdi Paşa'ya "*Paşa, görüyor musun? Altı yüz senelik hukuku hükümlerimizi ne hale sokmak istiyorlar. Saltanat hakkımızı üzerimizden alacaklar ve giya halife diye kalacağız...*" diyerek saltanatsız bir hilafeti kabul etmeyeceğini daha o günden ortaya koymuştu.¹³ İstanbul halkının Refet Paşa'ya gösterdiği büyük coşku da Padişahı ürkütmüş görünüyordu.¹⁴ Bu tarihten sonra Vahideddin ile Refet Paşa arasında hâkimiyetin kimde olduğu konusunda adeta bir atışma başladı. Vahideddin çevresine saltanat hakkından bahsediyor, bu hakkından feragat etmeyeceğini kesin bir dille ifade ediyordu. Buna karşın Refet Paşa, Şark Mahfeli'nin balkonundan seslendiği İstanbullulara "*hâkimiyet, saltanat yalnız sizin, yalnız milletindir*" diyor,¹⁵ Darülfünun'da da dinleyicilerine "*hâkimiyet hakanın değil, ancak ve ancak milletindir*" diye sesleniyordu.¹⁶ Padişah ise aralarında öğretmen, yüzbaşı, eşraf, bakteriyolog bulunan kimi kişilere nişanlar vererek egemenin kendisi olduğunu göstermek istiyordu.¹⁷ Nitekim Refet Paşa 29 Ekim'de kendisiyle görüşüp hükümetin istifasını istediğinde de kabul etmeyecekti.¹⁸

11 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 17, 4 Nisan 1950, s. 4.

12 Akşam, 19 Teşrin-i evvel 1338 (1922); Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996, s. 762.

13 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 17, 4 Nisan 1950, s. 4.

14 Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 245.

15 *İkdam*, 21 Teşrin-i evvel 1338 (1922).

16 *Anadolu'da Yeni Gün*, 24 Teşrin-i evvel 1338 (1922).

17 *Takvim-i Vekâyi*, 29 Teşrin-i evvel 1338 (1922).

18 G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, s. 4-5; *Kurtuluş Savaşı ile İlgili Belgeler*, s. 246.

Bu arada gazetelerin Saray'ı ve doğrudan doğruya Vahideddin'i hedef alan yayınları da gündend güne sertleşiyor hatta saldırıya dönüşüyordu.¹⁹ TBMM'de Saltanatın geleceği ile ilgili yapılan tartışmalar ise neredeyse tüm gazetelerin ilk sayfalarını dolduruyordu. Meclis, 1 Kasım 1922'de Hilafet ile Saltanatı birbirinden ayırdı ve 16 Mart 1920'den geçerli olmak üzere Saltanatı kaldırdı.²⁰ Halife sanı ile yetinmesi istenen Vahideddin bu haberi Cuma Selamlığı'nda aldı. Merasim sonunda cami önünde kısa süre konuştuğu General Harington da Yıldız Sarayı'na döndüğünde onun ziyaretine geldi. Çit Kasrı'nda üç saat süren görüşmede Vahideddin olayların gelişim şekline duyduğu hoşnutsuzluğu, endişelerini, “*ber an bir suikasta maruz kalması ihtimali*” dolayısıyla “*hayatından bile emin olmadığını*” İngiliz kumandana anlattı. Harington'un önerisi ve Vahideddin'in onayı ile İngiliz işgal ordusundan bir tabur asker Yıldız Sarayı'nın arkasında bulunan kışlalara yerleşti.²¹ Padişah aynı gün “*cedlerim altı yüz seneden beri bu tahtın varisi bulunuyor. Osmanlı memleketinde hükümlerlik hakkımın elimden alınmasına imkân tasarrur edilemez*” diyerek İngiliz generale saltanat hakkından vazgeçmeyeceğini bir kez daha belirtti. “*Ancak muvakkat bir zaman için büran atlattılınca kadar buradan uzaklaşmaklağım lazım gelirse vaziyet nice olacaktır*” diye sormaktan da kendisini alıkoyamadı. Padişah, İstanbul'dan ayrılmayı düşünüyordu ancak bu ayrılığın geçici bir süre olacağı inancını taşıyordu. Padişahın isteği ve onayı ile Harington Londra ile iletişime geçti.²²

Gazeteler Vahideddin'in tahttan çekileceği ile ilgili haberleri sütunlarına taşıırken 3 Kasım'da Saray'da, Padişahın huzurunda bir toplantı yapıldı. Padişahın ve hükümetinin durumu tartışıldı. Vahideddin'in karşı çıkmasına karşın hükümet istifa kararı aldı. Ancak Padişah kişisel saltanatında diretti. Tevfik Paşa'dan

19 Örneğin Aydede'de yayınlanan bir karikatürde vücutlarının bazı yerleri uçurulmuş kişiler çizilmiş, bu arada Peyam-ı Sabah başyazarı Ali Kemal'in de kafası uçurulmuştu. Bkz. *Aydede*, 12 Teşrin-i evvel 1338 (1922). Açıksoz ise “Hainler himaye olunamaz” diyordu. *Açıksoz*, 22 Teşrin-i evvel 1338 (1922).

20 *TBMM ZC*, D. 1, C. 24, s. 292-305; *Düstur*, III. Tertip, C. 3, s. 149. Anadolu'da Yeni Gün diyor ki; “Bugün İstanbul'daki menfur herif hal ediliyor. Artık millet saltanatı, millet hâkimiyeti başlıyor. Bundan sonra milletin hâkimi, sultanı, padişahı her şeyi kendimiz. Bkz. *Anadolu'da Yeni Gün*, 1 Teşrin-i sâni 1338 (1922). Hâkimiyet-i Milliye de aynı gün “Bunlar anlayamadılar ki Anadolu'yu baştanbaşa saran bu fırtına, Mehmet Sadis'i de Hoca Sabri'yi de, İzzet Paşa'yı da istinad ettikleri Yunan ve İngiliz kuvvetleri ile beraber önüne katıp dalgaları arasında mahv ve nâbut edecektir”. İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold ise raporunda “Sultan tahttan feragat etmelidir” diyor. Bkz. G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, s. 6.

21 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 19, 6 Nisan 1950, s. 4.

22 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 20, 7 Nisan 1950, s. 4.

kendisinin tahttan 'çekildiği ile ilgili bütün dedikoduları yalanlamasını' istedi.²³ Vahideddin aynı gün eski Şeyhülislam Mustafa Sabri ile birlikte Rıza Tevfik ve Ziya Paşa'yı da huzuruna kabul ederek durum değerlendirmesi yaptı.²⁴ 4 Kasım'da sadaret mührünü teslim eden Tevfik Paşa²⁵ "*Sultan hazretleri şimdilik istifa etmek istemiyor. Millete besap vermek istiyor*" açıklaması ile Vahideddin'in isteğini yerine getirdi.²⁶ İşte tam bu günlerde Milli Mücadele aleyhtarlığı ile nam salan Peyam-ı Sabah başyazarı Ali Kemal'in, Beyoğlu caddesinin ortasında, üstelik günün en kalabalık saatinde tutuklandığı (5 Kasım) ve "*meçhul bir yere götürüldüğü*" haberi geldi.²⁷ Önce Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki Bey, ardından Kiraz Hamdi Paşa tarafından verilen bu haber, Kiraz Hamdi'ye göre Vahideddin'i oldukça sarımsı,²⁸ "*fırar hazırlıkları ile ciddiyle meşgul olmak lüzumunu*" hissettirmeye başlamıştı.²⁹ Ertesi gün Vahideddin, huzuruna kabul ettiği Rumbold ve Ryan'a İngiltere'nin 'yakın bir tehlike vukuunda, şahsını korumak için her şeyi yapacaklarına' dair 1920'de yaptıkları vaadi hatırlattı, tahttan çekilirse ya da çekilmeksizin emin bir yere gitmek istediğinde kendisini götürüp götürmeyeceklerini, Mısır'a mı, Kıbrıs'a mı götüreceklerini sordu. Ancak net bir yanıt alamadı.³⁰ Ryan ve Rumbold ile bir yandan bu görüşmeyi yapan Padişah öte yandan gelişmelerin, saltanatı bırakması ya da kaçması gibi bir sonuç yaratmayacağı konusunda kamuoyunu ikna çalışmalarını da sürdürdü. Ömer Yaver Paşa, basına verdiği demeçte "*Padişahın fırarına dair dedikodular yalan yalan yalandır*" diyordu. "*Halife'nin kaçmak için plân tasarladığı baştanbasa yalandı.*" Tevfik

23 G.Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 24-248.

24 *İkdam*, 4 Teşrin-i sâni 1338 (1922); Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 796.

25 *Hâkimiyet-i Milliye*, 5 Teşrin-i sâni 1338 (1922).

26 *Tevhid-i Efkâr*, 5 Teşrin-i sâni 1338 (1922).

27 *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Teşrin-i sâni 1338 (1922); Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 799;

28 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 19, 6 Nisan 1950, s. 4.

29 Vahideddin, II. Abdülhamit'in kendisine emanet ettiği 33 yıllık saltanatına ait evrakı yaktırarak hazırlıklara başlamış. Bkz. "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 21, 8 Nisan 1950, s. 4.

30 Rumbold, Mısır'a gitmenin imkânsız olduğunu belirtti. Ancak geçici olarak, 10-15 kişiyle her yere gidebileceğini söyledi. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 248-249; Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 807, 821. Vahideddin 3,5 saat süren bu görüşmede Kemalistlerin silahsız bir darbeyle kendi hükümetini ele geçirdiklerini söylemiş; görevinden istifa etmeyeceğini belirtmiş. Bkz. Salâhi R. Sonyel, *Gizli Belgelerle Mustafa Kemal, Vahideddin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s. 197-198.

Paşa'ya göre de “Zatı şahaneleri katiyen Saltanattan feragat niyetinde değildi.”³¹ Ancak 6 Kasım'da Ali Kemal'in İzmit'te linç edildiği haberi yalnız muhaliflerde değil Vahideddin'de ve hatta İngiliz elçiliğinde bile deprem etkisi yarattı.³² Milli Mücadele'ye karşı duran yüzelli kişi aynı gün İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınarak Taşkıışla'ya yerleştirildi.³³ Ertesi gün sığınmacıların sayısı iki yüze ulaştı.³⁴ 7 Kasım'da Tefvik Paşa Le Temps gazetesine Padişahın kesinlikle tahttan vazgeçmek niyetinde olmadığını açıklarken³⁵ Vahideddin kaygılıydı.³⁶ Onun endişelerini gidermek isteyen müttefik yüksek komiserleri ve generalleri 9 Kasım'da İngiliz Yüksek Komiserliği'nde konuyu görüştüler. İtalyan Monbelli ile Fransız Charpy, Padişahın yaşamını güvenceye almanın güçlüğünden yakınarak isteksiz davrandılar.³⁷ Böylece Vahideddin'in yaşamı müttefiklerince İngiltere'nin insafına bırakılmış oluyordu. Vahideddin de güvenceyi İngiltere'de buluyordu. Nitekim 11 Kasım'da Ömer Yaver Paşa'yı huzuruna çağırarak Vahideddin; “Paşa! Dedi, bemen gidip General Harington'u görünüz ve kendisine sorunuz, bizim vaziyetimiz ne olacak! Yoksa maksatları bizde Ali Kemal'e benzetmek midir? Bizde kat'i bir cevap versinler, ona göre başımızın çaresine bakalım!”³⁸ Bu sözler, 1919 yılından itibaren hayatının korunması için İngilizlerden defalarca güvence isteyen Vahideddin'e her seferinde bu güvenceyi veren İngiltere'nin son adımı atmakta nasıl tereddüt

31 *Tenbid-i Efkâr*, 6 Teşrin-i sâni 1338 (1922); Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 248-249.

32 Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya getirilmesi istenen Ali Kemal İzmit'e götürüldü. Burada Yedeksubay Necib Ali tarafından sorguya çekildi. Ali Kemal, hayatının büyük kısmını Avrupa'da geçirdiği için Türk milletini tanıyamamış olduğunu, adaletin karşısına çıkmaya hazır bulunduğunu, bundan sonra Mustafa Kemal davası ile beraber çalışacağını söylemişti. Ancak Birinci Ordu Komutanı Nurettin Paşa'nın müdahalesi ile erlere linç ettirildi. Elbisesi, yüzüğü, altın saati yağmalandı. Cesedi İzmit istasyonu yakınlarındaki köprübaşında sehpa asılarak teşhir edildi.

33 *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Teşrin-i sâni 1338 (1922).

34 *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Teşrin-i sâni 1338 (1922); Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 811.

35 G. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 249.

36 Saray Başkatibi Rifat Bey anlarında şöyle diyor: “...’Asılacağı’ sözü halk arasında deveren etmeye başlamıştı. Bazı kimseler cumhuriyet kurmak için kararlı idiler. Bunlar Fransız inkılâbı kebir vukuatını taklit etmekte oldukları cihetle: ‘O zaman Fransız hükümdarı ihtilâlciler tarafından nasıl idam edildi ise, Vahideddin’in de öylece asılacağında şüphe yoktur’ yolundaki sözlerini duymuştu ve son derece korkmuş ve can kaygusuna düşmüştü.” “... tramvay arabalarının üzerine tebeşirle ‘Kahrolsun Vahideddin!’ diye yazılıyordu.” Bkz. N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 72-75.

37 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 250.

38 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 22, 9 Nisan 1950, s. 4.

ettiğinin de göstergesiydi.³⁹ O gün yoğun bir görüşme trafiği oldu. Harington-Ömer Yaver Paşa görüşmesi aynı gün öğleden sonra yapıldı. Harington Londra'dan, hükümetinden gelecek talimat üzerine gerekli önlemlerin alınacağını bildirdi.⁴⁰ Ömer Yaver Paşa aynı gün Refet Paşa'yı da ziyaret ederek Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa ile haberleşme isteğini ilettiler. Refet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'dan aldığı yanıt üzerine, isteğin yazılı olarak bildirilmesi gerektiğini söyledi.⁴¹ Daha çok oyalama taktiği gibi görünen Padişah'ın bu girişimi sonuçlanmadı. Zira Mustafa Kemal'in istediği yazılı başvuruyu yapmamayı tercih etti. Oysa Padişah kısa bir süre sonra benzer bir istekle karşısına çıkan Harington'a olumlu yanıt verecekti.

Londra'dan beklenen talimat 12 Kasım sabahı geldi. Harington Saray'a gitti. Çit Kasrı'nda yapılan görüşmede Harington, Osmanoğulları hanedanının son Padişahına resmen İngiliz himayesi altına alındığını, İstanbul'dan istediği zaman ayrılabileceğini, bu amaçla bir İngiliz zırhlısının emirlerine hazırlandığını bildirdi. Konuklarını uğurlayan Vahideddin, Ömer Yaver Paşa'ya dönerek "*ne yapalım, mukadderat... Kısa bir zaman için İstanbul'dan tahtımdan uzaklaşmak lazım geliyor. Elbet bunun da bir sonu gelir ve biz de meşru haklarımızı kavuştururuz*" dedi.⁴² 13 Kasım'da Harington Padişahın yaverlerinden Yüzbaşı Fahri Bey ile görüşmek istedi. Vahideddin'in onayının ardından yapılan görüşmede Harington, "*Vaziyet Türkiye'de gittikçe fena bir şekil alıyor. Padişah arzû ederse kendisini Malaya harp gemimizle Malta'ya nakledebiliriz. Durum düzelince memlekete dönerler*" notunu ilettiler. Vahideddin notu kendisine getiren Fahri Bey'e yanıt vermedi, yalnızca "Gidebilirsiniz" dedi. Açıklama yapmadı, zira birkaç kişi dışında kimseye güvenmeyen Vahideddin İngilizlerle görüşmeleri, güvendiği Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki Bey ile yürütürken⁴³ İstanbul'dan ayrılacağı yolundaki duyumları ise yalanlamayı tercih

39 Turgut Özakman bu güvenceleri kronolojik olarak sıralamıştır. Bkz. *Vahideddin, M. Kemal ve Milli Mücadele-Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar*, 9. b., Bilgi Yayınevi, Ankara, 2012.

40 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 23, 10 Nisan 1950, s. 4.

41 G. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, s. 11.

42 "Osmanlı Sarayının Son Günleri", *Yeni Sabah*, Tefrika No: 23, 10 Nisan 1950, s. 4.

43 Fahri Engin, "Vahideddin'in Kaçışı ve Sonrası", *Yakın Tarihimiz*, C. 3, s. 385. Yaver Fahri akrabası Niyazi aracılığı ile bu haberi Refet Paşa'ya da iletmiştir. Fahri Engin Cumhuriyet döneminde Donanma Komutanı olmuş ve amiralliğe kadar yükselmiştir. Bkz. Özakman, *a.g.e.*, s. 61. İngiltere Olağanüstü Komiseri Büyükelçi Sir Horace Rumbold Lozan görüşmeleri için İstanbul'dan ayrılmış, gitmeden önce Harington'a Vahideddin'in hayatından sorumlu olduğunu belirtti, "işler ciddileşirse Sultan'ın sonuna kadar kendisine sadık kalacak olan Mızıka Komutanı vasıtasıyla beni haberdar edeceğini söyledi. Mızıka komutanı, Sultanın kadınlarından birinin (İnşirah hatun) kardeşi idi: adı Zeki idi." Bkz. N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 76.

ediyordu. Nitekim bu günlerde kendisini ziyarete gelen Kiraz Hamdi Paşa “*busuî haber aldığuma göre zât-ı şâhaneleri hicret buyuracakmışsınız*” sorusunu yönelttiğinde Vahideddin “*Siz bilmiyor musunuz ki bir halife ve sultanın mezarı tabuttur!*” yanıtını vermişti.⁴⁴

Ne var ki İngiliz elçiliği ile Saray arasındaki trafik öyle yoğundu ki Vahideddin de artık sızan haberleri yalanlayamayacaktı. Nitekim Vahideddin’in kesinlikle ayrılacağı kanaatinde olan Kiraz Hamdi, 15 Kasım’da ziyaretini yinelediğinde “*Sünnet-i Rasûlüllah’a tebean hicreti ihtiyar buyuracağınızda artık şüphem kalmadı. Nâfi Kaputan çok namuslu ve sâdık bir bendenizdir. Ona kefilim. Ertuğrul yatının zâbitan ve mürettebatını kendisi gibi adamlarla tertib eylesin. Emânâtı ve hazîneyi de beraber alıp bir Müslüman limanına gidelim*” diyerek Vahideddin’i bir kez daha yoklamış, üstelik saltanat hazinesini de birlikte götürmeyi önermişti. Vahideddin bu öneriyi uygun bulmamış ancak “*Üç yüz kırk bin İngiliz liram vardır, o bana kâfidir*” diyerek dolaylı yoldan ayrılış haberlerini doğrulamıştı.⁴⁵

17 Kasım’da yapılacak Cuma Selamlığı sırasında öldürüleceği korkusunu taşıyan Vahideddin 15 Kasım’da Zeki Bey aracılığı ile Harington’a bir kez daha hayatının tehlikede olduğunu bildirmiş ve yardım istediğini yinelemişti. Ancak General, isteğin yazılı olarak verilmesinde ısrarcı oldu.⁴⁶ 16 Kasım’da Vahideddin “*İngiltere devlet-i fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul’dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim*” diyen başvurusunu kaleme aldı.⁴⁷ Kaçış için 17 Kasım Cuma

44 Kiraz Hamdi, Vahideddin San Remo’ya gittiğinde ona bir mektup yazarak şöyle söylediğini belirtiyor: “Padîşahların sâdıku’l va’dü’l-emin[sözünde duran emin kişi] olmaları birinci şarttır. Zât-ı şâhaneleri Teşrin-i sâni 1338’de[Kasım 1922] bana söylediğiniz sözü tutmadınız. Bizi de süründürüyorsunuz, siz de sürünüyorsunuz. Fakat bâdi [sebeup olan] sizsiniz. Ezzâlime leke safiyûn [sen katksız bir zalimsin] sözü de size teveccüh ediyor.” Bkz. *Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi* (EGMA), Dosya No (DN): 12222/45, Belge No (BN): 8/B-2

45 Kiraz Hamdi, Vahideddin’in verdiği yanıtı şöyle belirtiyor: “Ben hazinenin mütevellisiyim, bir parçasına dokunamam’ cevabını verdi: ‘Ecdâdınızın malı olan hançerlerin zümrütlerini alalım, onlar da kâfidir’ dedim. Ona da: ‘Onlar da hânedanın malıdır, dokunamam. Üç yüz kırk bin İngiliz liram vardır, o bana kâfidir’ cevabını verdi.”, *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-3. Vahideddin’in ne kadar para ile ülke dışına çıktığı tartışmalıdır. Bu konudaki iddialar için bkz. T.Özakman, *a.g.e.*, s. 51-52.

46 Harington anılarında şöyle diyor: “Bir Çarşamba günü ... Sultanın yaverinin geldiğini bildirdiler. Bu yaverin Mızıka komutanı olduğunu öğrendim. Kendisi, Sultan’la senelerce beraber bulunmuş olan doktoru (Reşat Paşa) dahil, bütün saray halkının aleyhe döndüğünü ve Sultan da Cuma selamlığına çıktığı zaman öldürüleceğini zannettiğinden hayatını kurtarmam için bana haber yolladığını bildirdi. Tabiatile Sultanı kaçırmakla itham edilmek istemediğim için, bu talebin yazı ile yapılmasını istemek zorunda kaldım.” Bkz. N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 76; Z. Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 830.

47 Metnin orijinali şöyledir: “İstanbul’da hayatımı tehlikede gördüğümden, İngiltere devlet-i fehimesine iltica ve bir an evvel İstanbul’dan mahall-i ahara naklimi talep ederim efendim. 16

sabahını uygun bulan Vahideddin gerekli hazırlıklara başladı.⁴⁸ Kimse fark etmesin diye kimi saray mensuplarına izin verildi.⁴⁹ Ancak haber hem Yıldız'dan, hem de İngiliz Yüksek Komiserliği'nden sızdı. İngilizlerden Amerikalı gazeteci Brown öğrendi ve bir Türk meslektaşını bilgilendirdi. O da 16 Kasım akşamı hem Refet Paşa'ya hem de İstanbul Valisi Esat Paşa'ya Vahideddin'in o gece kaçacağını haber verdi.⁵⁰ Ancak her ikisi de haberi oldukça sakın karşılamıştı. Hatta Esat Paşa bir kahkaha atarak “*boşuna telaş ediyorsunuz! ... ilelebet Yıldız sarayında oturacak değil a. Elbet bir gün kaçacak! Biran evvel gitsin, daba bayırlı olmaz mı?*” demişti.⁵¹ Tam bağımsızlık için çıkılan yolda askerî zaferi kazanan ve bu zaferini siyasî alanda da perçinlemek isteyen Ankara, belki Vahideddin'i yargılamak ve cezalandırmak gibi bir “sorun”la uğraşmak istememiş belki de henüz bu gücü kendisinde bulamamıştı. Bulunmaz nimet gibi görünen “fırar” kendiliğinden gelmişti.⁵²

Osmanoğullarının 36. ve son padişahı VI. Mehmet Vahideddin ve beraberindekiler 17 Kasım sabahı Yıldız Sarayı'nın merasim kapısından çıktılar.⁵³ Talimhane kapısına çıkararak dış bahçeye ulaşılar. General Harington kaçış için son derece ciddi önlemler almıştı. Bu işe ayırdığı görevliler Vahideddin'i, oğlu Ertuğrul'u ve maiyetini iki ambulans ile Saray'dan çıkardı. Yolda Vahideddin'in içinde olduğu ambulansın lastiği patladığı için yaşanan kısa süreli gecikmenin ardından yolcular deniz kıyısına ulaşmış, Harington tarafından karşılanmış, yine onunla birlikte hazırlanan motora binmişlerdi. Motor, on kişiden oluşan

Teşrin-i sâni 1338 (1922) İmza: Halife-i Müslimin Mehmed Vahideddin”. Bkz. *Hâkimiyet-i Milliye*, 19 Teşrin-i sâni 1338 (1922).

48 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 24, 12 Nisan 1950, s. 4.

49 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 25, 13 Nisan 1950, s. 4.

50 Polis Müdürü olan Esat Bey 7 Kasım 1922'de İstanbul Valisi olmuştu. Bkz. Z. Sarihan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, s. 810.

51 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 26, 14 Nisan 1950, s. 4. V. Murat'ın kızı Fehime Sultan babasının tahttan indirilmesini hazmedememişti. II. Abdülhamit'in tahta çıkışının ardından Çengelköy'deki sarayına çekilmişti. Milli Mücadele başladığında yürekten desteklemiş, Yıldız Sarayı'ndaki kalfaları aracılığı ile elde ettiği bilgileri İstanbul Polis Müdürü (sonra vali) Miralay Esat Bey aracılığı ile Anadolu'ya iletmişti. Vahideddin'in kaçacağı haberini de 15 Kasım'da Esat Bey'e ileten oydu. Bkz. “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 30, 18 Nisan 1950, s. 4.

52 Baştercüman Ryan şöyle diyor: “Sonradan Sultan'ın kaçışının Refet Paşa'yı hiddetlendirdiği rivayet edilmişti. O zamanki şahsi intibam ise, Sultan'ın kaçma niyetinden Kemalistlerin habersiz olmayacağı ve gitmesine göz yummaları ise daha işlerine geldiği mahiyetinde idi.” Bkz. N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s.77-78. Harington'un yorumu: “Gittiği öğrenildiği zaman zannedersen milliyetçiler çok memnun oldular”. N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 81.

53 “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 28, 16 Nisan 1950, s. 4.

yolcularını Malaya zırhlısına götürdü.⁵⁴ Altı yüzyıllık imparatorluğun son hükümdarı Malaya zırhlısının koyu, karanlık dumanları altında Türkiye'yi terk ederken İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harington yayınladığı bir bildiri ile Padişahın “*Bütün İslamların Halifesi sıfatı ile*” hürriyetini ve hayatını tehlikede gördüğünden İngiltere devletinin himayesini ve İstanbul'dan başka bir yere naklini istediğini bildiriyor ve bu isteğin sabahleyin yerine getirildiğini duyuruyordu.⁵⁵

Dört gün süren yolculuğun ardından Malta'ya ulaşan ve “İstanbul'dan ayrılırken” gösterdiği “kolaylık ve büyük nezaket” için Harington'a teşekkür eden⁵⁶ Vahideddin bu ayrılığın kısa süreceği inancını taşıyordu. Vahideddin bu inancını yaşamının sonuna dek koruyacak ve bu amaçla onlarca girişimin ya baş aktörü ya da maddi destekçisi olacaktı.⁵⁷

Yüzellilikler Listesi'nin Belirlenmesi

Vahideddin Mütareke Dönemi'nin ünlü hapisanesi Malta Adası'na doğru yol alırken geride kalan son muhalifler de ülkeden ayrıldılar. Zira 1922 yılının Ekim ayından itibaren Milli Mücadele'ye karşı tutum alan asker sivil bürokratlar, gazeteciler, devlet adamları gelecek kaygısına düşmüş, yaptıkları toplantı ve görüşmelerle içlerinden bir kısmı daha o günlerde ülkeden kaçma kararı

54 Vahideddin, oğlu Ertuğrul, Başmabeyinci Ömer Yaver Paşa, özel doktoru Reşat Paşa, Hademe-yi Hassa ve Mızıkayı Hümayun Kumandanı (sonradan yaver diye anılacak) Zeki, Seccadecibaşı İbrahim, Esvabcıbaşı Küçük İbrahim, Tütüncübaşı Şükrü, Berberbaşı Mahmut, 2. Musahip Mazhar Ağa, 3. Musahip Hayrettin Ağa. Bkz. T. Özakman, *a.g.e.*, s. 66; “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 29, 17 Nisan 1950, s. 4.

55 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cebenneminde*, 3b. Sebil Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 15; “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 30, 18 Nisan 1950, s. 4.

56 N. H. Uluğ, *a.g.e.*, s. 81.

57 Saraydan ayrılırken etrafını saran kadınlara “muvakkat bir zaman için gitmek lazım geliyor.. Yine geleceğim!” demiş. 16 Kasım'ı 17'ye bağlayan gece, odasında, dört mektup kaleme almış, Hademe-i Hassa Kumandanı Zeki Bey aracılığı ile mektupları Arnavut göçmeni olan Tüfenkçi Zeki'ye teslim edilmiş. Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Seyfettin Efendi, Sultan Reşad'ın oğlu Sabahattin Efendi ile Abdülhamid'in oğlu Şehzade Burhaneddin ve Mahmut Şevket Efendilere hitaben yazılan ancak sahiplerine ulaşamadın ele geçirilen bu mektuplarda Vahideddin “bütün şehzadeler ve hanedan kendi etrafında birleşecek olursa pek yakında vaziyetin düzeleceğini ve meşru haklarının temin edileceğini” iddia etmekteymiş. Ayrıca kendisinin “muvakkat bir zaman için ayrılması üzerine Mecit Efendinin halife adı ile tahta getirilmesi pek mümkün olduğunu, böyle bir harekete bütün hanedanı saltanat karşı koyduğu takdirde vaziyetin ümit edildiğinden daha çabuk düzeleceğini ve padişahlık hukukunun pek kısa bir zamanda yeniden iade olunacağını” bildiriyormuş. “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, Tefrika No: 30, 18 Nisan 1950, s. 4.

almışlardı. Çoğunluğu Vahideddin'e nazırlık, vekillik, âyan üyeliği yapanlardan oluşan bir grup 6 Kasım 1922'de İngiliz Elçiliği'ne sığınmıştı. Şeyhülislam Mustafa Sabri, Rıza Tevfik, Süleyman Şefik Paşa gibi üst düzey görev almış 25 kişi 8 Kasım'da Sarayburnu Parkı'na yakın demirlenmiş olan İngiliz bandıralı Egypt vapuruna bindirilmiş, bir iki gün sonra da Mısır'a gönderilmişti.⁵⁸ Gümölcineli İsmail ve Mehmet Ali ise Fransız Mesajeri Maritim Kumpanyası'nın Pierre Loti vapuruyla 8 Kasım'da Galata rıhtımından ayrılmış ve Romanya'ya gitmişlerdi.⁵⁹ Vahideddin'e saltanat hazinesini alarak "hicret etmelerini" öneren Kiraz Hamdi ise onun onayını da alarak 16 Kasım'da Romanya'nın Köstence kasabasına gitmek üzere yola çıkmıştı.⁶⁰ İngilizler tarafından Taşkışla'ya yerleştirilen diğer sığınmacılar da 17 Kasım'da Vahideddin'in ardından ülkeden kaçırıldı. Kaçanlar başta Romanya, Bulgaristan, Yunanistan olmak üzere Avrupa'nın çeşitli kentlerine ve Ortadoğu ülkelerine gittiler. TBMM ve Hükümetinin sayıları 1000'i aşan ve suçluluklarını kabul edip kaçmayı tercih eden bu kişiler hakkında bir tasarrufu olacak mıydı?

Aslında daha Milli Mücadele sürerken düşmanla işbirliği yapanlar hakkında önlem alma gereği hissedilmişti. Temsilciler Kurulu 3 Ekim 1919'daki toplantısında Kâzım Karabekir Paşa tarafından yapılan öneriyi dikkate alarak ileride yargılanmak üzere tutuklanması gereken eski bakanların ve üst düzey yöneticilerin saptanmasına karar vermişti.⁶¹ 3 Temmuz 1920'de ise Ankara Bidayet Ceza Dairesi aralarında Kiraz Hamdi Paşa, Mustafa Sabri ve Mehmet Ali'nin de bulunduğu kişiler hakkında Vatana İhanet Yasası'nın ikinci maddesi gereğince⁶² ve yakalandıklarında tekrar muhakeme edilmek üzere idamlarına karar

58 Rıza Tevfik'in anlatılarından 11 Kasım'da yola çıktıkları anlaşılıyor. Bkz. Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, (Yay. Haz. Abdullah Uçman), 2.b, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008. Anadolu'da Yeni Gün gazetesi ise 13 Kasım'da diyor. Bkz. *Anadoluda Yeni Gün*, 15 Teşrin-i sâni 1338 (1922).

59 Refik Halid Karay, *Minelbab İlelmibrab*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 36, 381-382; R. Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, s. 259-260. Aynı geminin yolcuları arasında Refik Halid Karay ve Miralay Sadık da vardır.

60 Kiraz Hamdi şöyle diyor: : "15 Teşrin-i sâvide 'O halde efendimiz, ben yarın Köstence'ye gidiyorum, arz-ı veda ederim' deyip ayağa kalktığımda: 'Pek âlâ, gidiniz. Benim ile gelecek başkaları vardır' dedi. Huzurundan çıktım." *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-3.

61 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 2.b., Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, s. 12.

62 29 Nisan 1920'de çıkarılan "İhanet-i Vataniye Kanunu"nun "1. Maddesi; Makamı muallayı hilafet ve saltanatı ve memaliki mahrusעי şahaneyi yedi ecanıpten tahlis ve taarruzatı defî maksadına matuf olarak teşekkül eden Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan, haini vatan addolunur. 2. Maddesi; Bilfil hiyaneti vataniyede bulunanlar salben idam olunur. Fer'an zimethal olanlar ile müteşebbisleri

vermişti.⁶³ Mustafa Kemal Paşa'nın da katılımıyla 3 Şubat 1921'de Cebelibereket Mebusu ve Ankara İstiklâl Mahkemesi Başkanı İhsan (Eryavuz) Bey'in evinde yapılan toplantıda ise “zaferden sonra memlekette kalması, vatanın huzuru itibarıyla mucibi endişe olacak kimselerin listes?” ile “bugünkü şerait içinde münhasıran şahsını düşünmüş, hatta hiyanet etmiş” kişilerden bahsedilmişti. Bu kişilerin isimlerinin belirlenmesini isteyen İhsan Bey “bir gün elbette bunların huzur-u millette besaplarını görme günü gelecektir” diyerek hazırlıklı olunmasını istemişti. Milli Mücadele TBMM Ordularının zaferi ile sonuçlandıktan ve müttefiklerin mütareke önerisi TBMM'ye iletdikten sonra Mustafa Kemal Paşa İzmir'de; İsmet (İnönü), Fevzi (Çakmak) ve Kâzım (Özalp) paşalar ile Ali Fethi (Okyar), Yusuf Kemal (Tengirşenk) ve Seyyit (Adalet Bakanı) beylerin de katılımı ile bir toplantı yapmıştı. Toplantının özel konuğu da İhsan Bey'di. Mustafa Kemal toplantıda bir yıl önce İhsan Bey'in işaret ettiği günün geldiğini belirtti. Zira, Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'in ‘her uluslararası barış antlaşmasında bir genel affın yer alacağı’ hükmünü hatırlatması, af kapsamı dışında tutulacak kişilerin belirlenmesini zorunlu kılıyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları toplantıda kimlerin af dışı bırakılacağını görüştü. Yurtdışına çıkanların ülkeye girişlerine engel olunması, içeride olanların da yurt dışına çıkartılmaları karara bağlandı.⁶⁴

Genel Af, Lozan görüşmelerinin önemli gündem maddelerinden biri oldu. İtilaf devletleri temsilcileri Lozan görüşmelerinde işbirlikçilerini kurtarabilmek için yoğun çaba içine girdiler. Lord Curzon'un 12 Aralık 1922'de Türkiye ve Yunanistan'a “çok geniş bir genel af ilan etme” önerisini İsmet Paşa 14 Aralık'ta “Türkiye genel bir af ilan edecektir” diyerek yanıtladı.⁶⁵ Başbakan Rauf Bey'e de 15 Aralık'ta genel affı kabul ettiğini bildirdi. Rauf Bey, iç sorun olarak gördüğü af

kanunu cezanın kırk beşinci ve kırk altıncı maddesi mucibince tecziye edilirler.” Bkz. *Düstur*, III. Tertip, C. 1, Milliyet Matbaası, İstanbul, 1929, s. 4.

63 Bursa'da yayınlanan Millet Yolu gazetesinin 5.7.1920 tarihli nüshasından aktaran Cemiz Topuzlu, *İstibdad-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 4.b., Topuzlu Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205-206. Damat Ferit, Dürriyade Abdullah, Adliye Nazırı Rüşti, Müşteşar Sait Molla, Nafi Nazırı Cemil, Divan-ı Harp Reisi Mustafa Natık Paşa, Süleyman Şefik Paşa, Ahmet Anzavur Ağa, Maliye Nazırı Reşat Bey, Maarif Nazırı Fahrettin, Ali Kemal, Refi Cevat, Pehlivan Kadri, Konyalı Zeynelabidin, polis Müdürü Umumisi Hasan Tahsin ve Ali Nadir Paşa, Yaver Paşa, Doktor Rıza Tefvik, Dahiliye Nazırlarından Adil, Konya Valisi Cemal, Ayandan Keçcecizade İzzet, Mevlanzade Rıfat, Refik Halit, Tayyar Paşa, Vasfi Hoca, HİF Reisi Sadık, Şaban Ağa da idam cezası alanlar arasında yer almıştı. Bu isimlerin pek çoğu Yüzellilikler listesinde yer buldu.

64 İllhami Soysal, *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul, 1985, s. 13-17; Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995, s. 87-88.

65 Seha L. Meray (Çev.), *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 2. b., C. 1, YKY, İstanbul, 2001, s. 185, 223.

konusunun antlaşma metni dışında tutulması, Hilafet Ordusu kurucularının af kapsamı dışında bırakılması ve karşılıklılık esasına dayandırılmasından yanaydı.⁶⁶ Aslında askerî ve siyasi tüm suçluları kapsam dışında bırakacak bir af yanlısı olan Türkiye “*Yurtlarına karşı hayınlıkta bulunmuş olanları*” affetme eğiliminde değildi. Buna karşın Batılı devletler genel affı olabildiğince geniş tutmak istiyor, bu nedenle affın Müslümanları da kapsamında ısrar ediyorlardı.⁶⁷ İsmet Paşa; 3 Ocak 1923’de Rauf Bey’e bu görüşü iletirken “*Müslümanlardan 150 kişinin ülkeye girmemek ve emvali tasfiye edilmek şartıyla genel affın Müslümanlara teşmilini kabul edebileceklerini*” bildirdi. 4 Ocak’ta 150 kişiyi af dışı bırakacaklarını yineledi.⁶⁸ Azınlıklar Alt Komisyonu’nun 11 Ocakta 1923’te yapılan toplantısında ise Rıza Nur, Türk Hükümeti’nin “*aşağı yukarı 150 Müslüman*” genel af dışında bırakmak isteğinde olduğunu belirtti. Türk Hükümeti bu kişilere öçalma duygusuyla davranmıyordu. Yalnızca Türkiye’yi bırakıp gitmiş olanların, Türkiye’ye dönmelerine izin vermemeyi çıkarlarına uygun buluyordu. Hala Türkiye’de olanlara gelince; Türk Hükümeti bu kişilerin yurt dışına gitmelerine izin vermekte hiçbir güçlük çıkarmamayı, hiçbir şekilde incitmemeyi de yükümleniyordu.⁶⁹ İsmet Paşa ise 19 Ocak’ta Rauf Bey’den bu kişilerin isimlerinin belirlenmesini istedi.⁷⁰ Lozan’da İtilaf devletleri temsilcileri ile Türk temsilcileri arasında yapılan görüşmeler sonucunda genel affa ilişkin kararın antlaşma metninin içine konulmayıp bir protokol şeklinde açıklanması, 150 kişinin af dışı bırakılacağının da bir beyanname ile duyurulması kararlaştırıldı. Karar, İsmet Paşa tarafından 20 Ocak’ta Başbakan’a bildirildi.⁷¹ Başbakan Rauf Bey de kararı onayladı.⁷² Konferans Azınlıklar Alt Komitesi 31 Mayıs 1923’te bildiri ve protokol tasarısını hazırladı.⁷³ Her iki belge de 24 Temmuz 1923’te taraflarca imzalandı. Genel Affa İlişkin Bildiri’nin ilk maddesi gereğince; “*Türkiye’de oturanlardan hiç kimse ve karşılıklı olarak Yunanistan’da oturanlardan hiç kimse, 1 Ağustos 1914 ile 20 Kasım 1922*

66 Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, Ankara, 1990, s. 219, 232, 256-257.

67 S.L. Meray, *a.g.e.*, C.1, s. 298-300, 312-313. Tarafların görüşleri S.L. Meray, *a.g.e.*, C. 2, s. 401 (dizin) belirtilen sayfalardan izlenebilir.

68 B. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, s. 319, 356.

69 S.L. Meray, *a.g.e.*, C. 2, s. 286.

70 B. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, s. 379.

71 B. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, s. 414.

72 Ancak adi suçların af kapsamına alınmasından duyduğu rahatsızlığı da belirtti. Bkz. B. Şimşir, *Lozan Telgrafları*, C. 1, s. 427-428.

73 S.L. Meray, *a.g.e.*, C. 6, s. 170-172. Genel Affa İlişkin bildiri konusunda yazı komitesinin notu için aynı eserin 132-133. sayfalarına bakılabilir.

tarihleri arasında askeri ya da siyasal davranışı yüzünden, ya da bugünkü tarihli Barış Andlaşmasına imza koymuş bir yabancı Devlete, ya da böyle bir Devletin uyruklarına bir yardımda bulunmasından ötürü, Türkiye’de ve karşılıklı olarak Yunanistan’da, hiçbir babane ile tedirgin edilmeyeceklerdi”.⁷⁴ Bununla birlikte Türk Hükümeti bu madde kapsamına giren yüz elli kişiyi af kapsamı dışında tutma hakkına sahip olacaktı.⁷⁵

TBMM, Lozan Antlaşması’nı onayladıktan sonra, 16 Nisan 1924’te Genel Af ile ilgili yasa tasarısını TBMM’nin gündemine taşıdı. Aynı gün 487 sayılı Genel Af Yasası çıkarıldı. Yasanın 3. maddesinde Lozan Antlaşması’na ek olarak yayınlanan Genel Af Protokolü’nde belirtilen 150 kişinin aftan yararlanamayacağı da belirtildi.⁷⁶ Ancak henüz listeye girecek isimler belirlenmemişti. Lozan Barış Konferansı’nda 150 kişilik bir liste düzenlenmesi kararlaştırıldığında Dahiliye Vekâleti ile Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti ortak bir çalışma yapmaya başlamıştı. Bu çalışma doğrultusunda ülke düzeyinde isim belirleme yoluna giden Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü önce 600 kişilik bir liste hazırlamış, daha sonra sayıyı 300’e indiren ikinci bir liste düzenlemişti. Bu son liste üzerinde Vekiller Heyeti uzun süre çalışarak sayıyı 150’ye indirmişti. Her üç liste, TBMM’nin 16 Nisan 1924 günü yapılan gizli oturumunda milletvekillerine açıklandı. İsimler üzerinde yoğun tartışmalar yapıldı. Yeni isimler önerildi. Bu öneriler doğrultusunda liste yeniden Vekiller Heyeti’ne gönderildi.⁷⁷ 22/23 Nisan gecesi yapılan gizli celsede ise düzeltilerek gelen liste bir kez daha milletvekillerinin görüşüne sunuldu. Milletvekilleri özellikle üç yeni ismin listeye alınmasında ısrarcı oldu. Sonuçta listeden üç kişinin çıkarılması ve Yunanlılara yardım eden Mavanoğlu Mustafa, Bolu Mutasarrıfı Osman Nuri ile Kuva-yı İnzibatiye’den Ahmet Refik’in listeye

74 S.L.Meray, *a.g.e.*, C. 8, s. 92-93.

75 Bu durum Genel Affa İlişkin “Protokol”de şöyle hükme bağlanmıştı: “Şurası kararlaştırılmıştır ki Genel Affa ilişkin bildirinin 1 nci paragrafı yürürlükte kalmakla birlikte, Türk Hükümeti, bu öngörülen kimseler kategorisine giren yüz elli kişinin Türkiye’ye girişini ve orada oturmalarını yasaklama hakkını saklı tutmaktadır. Bunun sonucu olarak, Türk Hükümeti, söz konusu kimselerden şimdi kendi ülkesinde bulunanları yurtdışı edebilecek ve yabancı ülkelerde bulunanların Türkiye’ye dönüşlerini yasaklayabilecektir. Bu kimselerin adları, bugünkü tarihli Barış Andlaşmasının yürürlüğe girişinde, Genel Af Bildirisi’ni, kendi açısından yürürlüğe koymak üzere, Türk Hükümetince yayınlanacak genel af ilanına eklenecektir. Bundan başka şurası da kararlaştırılmıştır ki, Türk Hükümeti, niyetli olduğunu bildirdiği üzere, bu kimselerin Türkiye içindeki mallarını tasfiye etmelerine karar verirse, bu tasfiyeyi kendi istekleriyle yapmaları için, onlara, yukarıda belirtilen Genel Af ilanı tarihinden başlayarak dokuz aylık bir süre tanıyacak ve bu sürenin bitiminden sonra, tasfiyenin Türk Hükümetince yapılması durumunda, elde edilen gelir, tümüyle bu kimselere teslim edilecektir. ...” Bkz. S. .L.Meray, *a.g.e.*, C. 8, s. 94.

76 TBMM ZC, Devre II, C.8/1, s. 781-783.

77 TBMM GCZ, C. 4, 3.b.,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s. 434-454.

dahil edilmesi konusunda Vekiller Heyeti'ne yetki verilmesi kabul edildi.⁷⁸ Vekiller Heyeti, bu üç kişiyi, on başlık halinde hazırladığı listeye aldı. Ancak yapılan son sayımda listenin 149 kişi olduğu saptandı. Köylü Gazetesi sahibi Refet'in de listeye alınması ile Yüzellilikler listesi tamamlandı.⁷⁹

San-Remo'da Yapılan Görüşmeler

Görüşmeye Katılan Sürgünler

Vahideddin ile San Remo'da yapılan görüşmeleri Türk Hükümeti'nin yetkili makamlarına bildiren kişi Yüzellilik Liste'ye "*Vahideddin'in Beraberindekiler*" başlığı altında ve 1. sırada giren Yaver-i hâs Kırız Hamdi Paşa'dır. Abdülhamit döneminde genç yaşında erkân-ı harp mirlivalığına yükselmiştir. 1914 yılında emekliye sevk edilince İttihat ve Terakki karşıtı olmuştur. I. Dünya Savaşı'nda 5. Kolordu komutanı olarak yeniden hizmete alınmıştır. Milli Mücadele'ye kişisel ve örgütsel olarak karşı çıkmıştır. Ocak 1919'da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na (HİF) yakın subaylarca kurulan, Saltanatın ve hilafetin sözde bekçileri olarak çalışan, İstanbul'da millici avına katkı veren Askeri Nigehban Cemiyeti'nin ikinci başkanlığını yürütmüştür. Milli Mücadele karşıtı İlä-yı Vatan ile Tarikât-ı Selâhiye cemiyetlerinin de fiili kurucusudur. İstanbul Hükümeti tarafından Ali Fuat Paşa'nın yerine Eskişehir'deki 20. Kolordu Kumandanlığına atanmış, kentte kaldığı süre içinde İngilizlerle işbirliği yaparak Milli Mücadele karşıtlığını sürdürmüştür. 16 Kasım 1922'de de ülkeden kaçmıştır. Sürgün yıllarında Romanya'nın Köstence kentinde oturmuş, uzun süre Türkiye Cumhuriyeti'ne

78 TBMM GCZ, C. 4, s. 456-462.

79 Yüzellilikler, 28 Mayıs 1927'de kabul edilen 1064 sayılı yasa ile vatandaşlıktan çıkarıldı. Bir kısmı sürgün yıllarında hatalarını anladı, olumsuz davranışlar içine girmedi, hatta Türkiye lehine istihbarat çalışmalarında bile bulundu. Bununla birlikte önemli bir kısmı Türkiye Cumhuriyeti aleyhinde çalışmalarını sürdürdü; ya çeşitli devlet ve gruplarca "Kemalist Türkiye" aleyhinde oluşturulan siyasi örgütlenmeler içinde yer aldı, ya da kendileri bu tür örgütler kurdu. Buna karşın 1938 yılına gelindiğinde; devrimlerini yerleştiren, rejimini kökleştiren Türkiye Cumhuriyeti Devleti Atatürk'ün sağlığında Yüzellilikleri affetti. 28 Haziran 1938'te TBMM'de kabul edilen ve 16 Temmuz'da Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3961 sayılı Af Kanunu'na göre, ülkeye dönen Yüzelliliklere emekli maaşı bağlanmayacak ve bunlar yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren sekiz yıl süre ile kamu hizmetlerinde bulunamayacaklardı. Yasa çıktığında Yüzelliliklerden 60'ı yaşamdan ayrılmıştı. Hayatta olanlardan 27'si hemen, 24'ü ise 1939-1945 tarihleri arasında ülkeye döndü. 39'u ise ya Çerkez Ethem gibi sürgün yıllarında da karşı tutumlarını sürdürdükleri ya da yasanın sekiz yıl süre ile kamu hizmetinden yoksunluk hükmüne tepki gösterdikleri için vatana dönmeyi tercih etti. Şaduman Halıcı, *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 1998, s. 23-24. (Basılmamış Yüksek lisans tezi)

muhbirlik yaparak geçimini sağlamıştır. Belgelerde “Köstence Muhbiri”⁸⁰ olarak da geçen Kiraz Hamdi’nin kod adı 686’dır.⁸¹

Görüşmeye katılan dört kişiden üçü de Yüzellilik’tir. Bunlardan ilki “*Sevr Anlaşmasını İmzalayan ve Kuva-yı İnzibatiye’ye Dahil Olan Kabine Üyeleri*” başlığı altında listeye 9. sırada giren eski Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi’dir. 1869’da Tokat/Turhal’da doğmuştur. Tokat Rüştüyesi’ndeki öğrenimini tamamladıktan sonra İstanbul’da Fatih Medresesi’ne devam ederek müderris olmuş, hocası Gümülcineli Köse Asım Efendi’nin kızı ile evlenmiş ve onun yardımı ile II. Abdülhamit’in Yıldız’daki kütüphanesine kitapçı olarak atanmıştır. II. Meşrutiyet’in ilanından sonra yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) üyesi olarak Tokat mebusu seçilmiştir. Kısa süre sonra Cemiyetle anlaşmazlığa düşmüş, 1910’da Gümülcineli İsmail ile birlikte Ahali Fırkası’nı kurmuştur. Ahali Fırkası’nın HİF’e katılması ile partinin önemli isimleri arasında yer almış, ikinci başkanlığını yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa’nın öldürülmesi üzerine Romanya’ya kaçmış, Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasına kadar burada kalmıştır. Ülkeye döndükten sonra HİF’in yeniden örgütlenmesini sağlayarak başına geçmiştir. Damat Ferit kabinelerinde iki kez şeyhülislamlık yapmış, Damat Ferit Paşa barış görüşmesi için ülkeden ayrıldığında yerine vekâlet etmiştir. Bu görevlerini yürütürken İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ne ve Kuva-yı İnzibatiye’ye destek veren Hoca Sabri, 6 Kasım 1922’de İngiliz Yüksek Komiserliğine sığınmıştır. Oğlu Yüzelliliklerden Mustafa Sabri ve ailesinin diğer üyeleri ile birlikte Gümülcine’ye gitmiş, İskeçe’de çıkardığı Yarın ve Peyam-ı İslam gazeteleri ile “Kemalist Türkiye” karşıtlığını sürdürmüştür. Türk Hükümeti’nin girişimleri ile Yüzelliliklerin Yunanistan’dan çıkarılması üzerine Kahire’ye yerleşmiş, geçimini ders vererek sağlamıştır.⁸²

Yüzellilikler Listesi’ne “*Mülkiye ve Askeriyeden Olanlar*” başlığı altında 25. sırada giren eski Bursa Vali vekili Gümülcineli İsmail de San Remo görüşmelerinin baş aktörlerindedir. 1879’da Gümülcine’de doğmuş, Hukuk Mektebi’ni bitirdikten sonra genç yaşta politikaya atılmıştır. 1908’de İTC üyesi ve Gümülcine mebusu olarak Meclis-i Mebusan’da yer almıştır. Ancak İTC ile anlaşmazlığa düşerek önce Ahali Fırkası’nın, ardından da HİF’in kuruluşunda yer almıştır. İttihatçılar Bâb-ı Ali Baskını’nın ardından muhalifleri yurt dışına gönderirken Gümülcineli “*muhalefet yapmayacağına*” dair verdiği söz üzerine sürgünden kurtulmuştur. Ancak Mahmut Şevket Paşa’ya yapılan suikastta parmağı olduğu ve suikasttan kısa süre

80 *Cumburbaşkanlığı Arşivi*, Bilgisayar No (BN): 01011750, Kutu No (KN): 1/210, Fihrist (F): 22

81 Geniş bilgi ve sürgün yıllarındaki çalışmaları için bkz. Ş. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 34-40.

82 Sürgün yılları için bkz. Ş. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 52-63.

önce Selanik'e kaçtığı için gıyabında idama mahkûm edilmiştir. Selanik'ten Fransa'ya geçen Gümülcineli İsmail, yurt dışında kaldığı süre içinde İngiltere, Fransa ve Yunanistan lehine casusluk yapmış, maaş da almıştır. Mondros Mütarekesi'nin ardından ülkeye dönmüş, Damat Ferit kabinesinde yer alma girişiminde başarısız olmuştur. HİF içinde oluşan hizipleşmede hocalar kanadını (Mustafa Sabri-Vasfi) tutan Damat Ferit Gümülcineli'yi İstanbul'dan uzaklaştırarak Bursa'ya vali vekili olarak atamıştır. 1919 yılı Haziran ve Temmuz aylarında Bursa'da Milli Mücadeleye karşı sert önlemler almıştır. Bursa'ya Fransız sömürge birliğini davet etmiş, Türk Ocağı şubelerini kapatırken Rum ve Ermeni kulüpleri açmış, işgal edilen İzmir'den çekilen subay ve erlere onur kırıcı davranışlarda bulunmuş, onları İttihatçı olmakla suçlamış, millicileri yoğun baskı altına almıştır.⁸⁵ Bu nedenle zaferin ardından İngiliz Yüksek Komiserliği'ne sığınmış, onların yardımı ile 8 Kasım 1922'de Pierre Loti vapuruyla ülkeden kaçmış, önce Köstence'ye gitmiş, ardından Gümülcine'de yerleşmiştir.⁸⁴ Yol arkadaşı ise eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali olmuştur.

Yüzellilik listeye "*Mülkiye ve Askeriyeden Olanlar*" başlığı ve 45 numara ile giren Mehmet Ali Bey, Âyan üyesi iken Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'da görevlendiren I. Damat Ferit Paşa hükümetinde (4 Mart-15/16 Mayıs 1919) Posta-Telgraf ve Dahiliye nazırlıkları görevinde bulunmuştur. İzmir işgal edildiğinde Dahiliye Nazırdır. İşgali "yalnız askeri" nitelikli olarak tanımlamış, İzmir'de kimi olaylar olduğu yönündeki söylentilere önem verilmemesini istemiştir.⁸⁵ Meclis-i Mebusan seçimlerinin -yeni sınırlar belirlenmeden- yapılmasına karşı çıkmıştır. Mütareke döneminin başlarında partiler üstü bir kuruluş olarak ortaya çıkmak isteyen Selâmet-i Âmme Heyeti adlı siyasal derneğin kurucuları arasında yer almıştır. 19 Ocak 1919'da HİF'i yeniden faaliyete geçiren kadronun içinde yer alan Mehmet Ali, 1920 yılı Temmuz ayında İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin fahri üyesi seçilmiştir.⁸⁶ İngiliz yanlısı bir politika izlemiştir. Milli Mücadeleye karşı tutumu nedeni ile Ankara Asliye Ceza Mahkemesi'nce 3 Temmuz 1920'de idama mahkûm edilen Mehmet Ali Bey, 7 Kasım 1922'de İstanbul'da tutuklanmış, ancak -büyük olasılıkla İngilizlerin devreye girmesi ile⁸⁷⁻

83 Gümülcineli'nin Bursa'daki faaliyetleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Saime Yüceer, *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa, 2001.

84 Sürgün yılları için bkz. Ş. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 100-105

85 Sina Akşın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, 3.b, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 243.

86 Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, s. 89, 264.

87 Zira İngilizciliğinin yanı sıra eşi de İngiliz'dir.

kurtulmuş, 8 Kasım'da Pierre Loti Vapuru ile Romanya'ya giderek Köstence'de yerleşmiştir. Bir gazeteye Mustafa Kemal aleyhinde yazdığı yazı nedeni ile Romanya'dan sınır dışı edilince de Paris'e yerleşmiştir. 1930 yılı içinde Paris'te "La Republique Enchainée/Zincire Vurulmuş Cumhuriyet" adı ile çıkardığı gazete, muhalefetinin ne derece keskin olduğunun göstergesi olmuştur.⁸⁸

San Remo görüşmelerinin son iki gününe katılan ama görüşmelerin baş aktörü olan Vehib (Kaçı) Paşa ise Yüzellilik değil, firari ya da gönüllü sürgün diyebileceğimiz eski bir İttihatçıdır. 1875 yılında Yanya'da doğmuştur. Askerlik mesleğine 1900 yılında kurmay yüzbaşı rütbesi ile Genelkurmay 3. Şube'de başlamış, 1903'te Diyarbakır Redif Tümeni'ne atanmış, 1905'te Malatya livasıyla Yemen'e gitmiştir. Yemen savaşlarında ve Manastır'da kumandanlık yapmıştır. Osmanlı ülkesinde tanınmasını sağlayan ilk olay, 23 Temmuz 1908'de Manastır'da bir top arabasının üzerine çıkarak okuduğu nutukla Meşrutiyet'i ilan etmesi olmuştur. 31 Mart Olayı'nın ardından 1909'da Edirne'deki 2. Ordu'nun kurmaylık görevine atanan Vehib Bey kısa süre sonra Mahmut Şevket Paşa'nın isteği üzerine Askeri Okullar Komutanlığı görevini üstlenmiştir. Trablusgarp Savaşı'nın çıkması üzerine ağabeyi Esat (Bülkat) Paşa'nın başında bulunduğu Yanya Kolordusu Erkân-ı Harbiye Riyaseti emrine verilmiştir. Ardından 1912'de Yanya Müstahkem Mevki Komutanı olmuştur. Ağabeyi Esat Paşa ile birlikte Yanya savunması ile ün kazanmıştır. Ne var ki Yanya Yunanlıların eline geçmiş, Vehib Bey de Yunanlılara esir düşmüştür. Atina Antlaşması gereğince serbest kalınca Aralık 1913'te ülkeye dönmüştür. Ocak 1914'te Müstakil Hicaz Fırkası Komutanlığına atanmıştır. I. Dünya Savaşı'nda Kanal Seferi'nde bulunmuş, 1915 yılında Mirliya rütbesini alan Vehib Paşa, Şubat 1915'te 2. Ordu'ya komutan olarak atanmıştır. 9 Temmuz'da ise Çanakkale'ye gelmiştir. Çanakkale savaşları sırasında üç ay Güney Grup Komutanı olarak hizmet vermiştir (9 Temmuz-9 Eylül 1915). 1916-1918 yılları arasında Kafkas Cephesi'nde görev yapan Vehib Paşa, Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da kalmıştır. 2 Haziran 1919'da askerlik görevini kötüye kullandığı gerekçesi ile yakalanmasını buyuran padişah iradesinin yayınlanması üzerine 1920 yılında ülkeyi terk etmiş, önce İtalya'ya yerleşmiş ardından da Köstence'de ikamet etmiştir.⁸⁹

San Remo görüşmelerine katılan dört ismin yolları Köstence'de keşişmiştir. Yine Köstence'de bulunan ve Osmanlı Hanedanının en zenginlerinden sayılan veliaht Yusuf İzzetin Efendi'nin oğlu Nizamettin Efendi'nin etrafında

88Ş. Halıcı, *Yüzellilikler*, s. 137-138.

89 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel Nizamoglu, *Vehib Paşa Kabramanlıktan Sürgüne*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2013; Kandemir, "Vehib Paşa", *Yakın Tarihimiz*, C. 4, s. 152-153.

kümelenmişlerdir.⁹⁰ Vehib Paşa'yı diğer Yüzellilikler ile bir araya getiren ise Vahideddin'in girişimleri ile yapılan San Remo görüşmeleri olmuştur.

Görüşmelerde Ele Alınan Konular

San Remo görüşmelerine eserinde ilk yer veren Tarık Mümtaz Göztepe olmuştur. Göztepe, 1968 yılında yazdığı eserinde tarihsiz olarak değindiği görüşmeyi "Bir Dalavere" başlığı ile ele almış ve oldukça değiştirmiştir. En önemli değişiklik ise görüşmelerin para sızdırmak isteyen Mustafa Sabri, Mehmet Ali, Gümülcineli İsmail ve Vehib beylerin isteği ile gerçekleşmiş olduğunu yazmasıdır.⁹¹ Oysa görüşmeler bizzat Vahideddin'in çağrısı ile gerçekleşmiştir. Zira ilk görüşmede hatırını soran Vahideddin'e Mehmet Ali "refikasını ameliyat-ı hariciye yaptırmak üzere hastanede bırakarak, irade-i seniyyeye tebean San Remo'ya koştuğunu" söylemiştir.⁹²

San Remo'da Vahideddin ve maiyetinin yaşadığı Villa Magnoli (Manolya Villası)'de 24 Nisan 1925 günü başlayan görüşmeler 7 gün sürmüştür. İlk üç görüşmeye Mustafa Sabri Efendi ile Mehmet Ali ve Gümülcineli İsmail beyler katılmışlardır. 27 Nisan'da yapılan görüşmede rahatsız olduğu için Gümülcineli İsmail bulunmamıştır. Görüşme; Vahideddin ile Mustafa Sabri ve Mehmet Ali arasında olmuştur. 28 Nisan'daki dördüncü toplantıda iyileşen Gümülcineli de hazır bulunmuştur. Vehib Paşa ise 29 Nisan'daki altıncı toplantıda ilk kez yer almıştır. 30 Nisan'daki son görüşme de aynı kadro ile yapılmıştır.

Toplantıların tümü öğleden sonra saat dörtte gerçekleştirilmiştir. İlk iki gün konuklar, Teşrifatçı Mahir Bey tarafından Vahideddin'in huzuruna alınmışlardır. Üzerine ince, gül renginde bir ceket-pantolon ile yine ince kumaştan bir pardösü giyen, gözünde kollu mika bir gözlük bulunan⁹³ Vahideddin konuklarını ayakta,

90 T.M. Göztepe, *a.g.e.*, s. 107.

91 "... Sabık Şeyhülislam M.Sabri Efendi seryavere karşı gayet ciddi ve katı bir vaziyet takınarak: 'Maksad-ı ziyaretimiz mühimdir. Hakıpayı şahanelerine bizzat mâruzatta bulunmak üzere hep birlikte bu seyahat ihtiyar edilmiştir.' Cevabını verince ...seryaver ...hal ve keyfiyeti olduğu gibi Sultan Vahideddin'e arzemiş, Sultan Vahideddin de: 'Hayırdır inşallah. Hoş geldiler safa geldiler. Otele hemen emir veriniz misafirlerimizi bizim namımıza izzaz ve ikram etsinler. Bu gece yemekten sonra da zatları alıp buraya getiriniz, kahvelerimizi birlikte içelim.'" demiş. T.M. Göztepe, *a.g.e.*, s. 135 vd. Buraya bir not daha düşmek gerekiyor: Vahideddin yemekten sonra dokunduğu için kahve içmiyor. Bkz. Tütüncübaşı Şükrü, "Kaçarken Vahidettin ile Beraberdim", *Yakın Tarihimiz*, C. 3, s. 387-388.

92 *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-5.

93 Vahideddin sapsız olup burun üzerine oturtulan gözlükleri kullanmadığını belirtiyor: "Gençliğimde ava meraklı idim. Bir kere attan düştüm. Kol ve kafamı incittim. Hatta burnum da

salonun ortasında karşılaşmış, ellerini sıkmış ve yine salonun ortasında bulunan bir masanın etrafında kendilerine yer göstermiştir. O da yanlarına oturmuştur. Cebinden çıkardığı kösele sigara kutusundan aldığı sigarasını, yeleğinin cebinden çıkardığı kehribar bir ağızlığa takarak içmeye başladıktan sonra konuklarının hatırını sorarak görüşmeleri başlatmıştır.⁹⁴

İlk beş görüşmede; Vahideddin genel konular üzerinde durmuştur. Daha çok kendisi konuşmuş; Mütareke günleri ile ilgili inançlarını, Osmanlı hanedanı ve siyasetler hakkındaki düşüncelerini, şehzadeligi dönemindeki kimi anılarını konukları ile paylaşmıştır.

Görüşmelerin yapıldığı tarih, Şeyh Said isyanının bastırıldığı, isyanın lider ve kadrosunun yakalandığı döneme rastlamaktadır. Bu nedenle isyan da görüşmelerin konusu içinde yer almıştır. Vahideddin'in, Mustafa Sabri tarafından kaleme alınan "Deccal mi Kemal mi" isimli kitap hakkındaki düşünceleri de görüşmelerde ele alınmıştır.

San Remo görüşmelerinin asıl amacı "Saltanat'ın iadesi" ve bunun yönteminin ne olacağıdır. Vahideddin bu konudaki görüşlerini 25 ve 29 Nisan'da yapılan toplantılarda ortaya koymuştur. 30 Nisan'da yapılan son toplantı ise veda ve amaca ulaşmak için Vahideddin tarafından yapılan maddi yardımların taktimi amacını taşımıştır.

Vahideddin'in "Vatan Haini" Olduğu Yönündeki İddialara İtirazı

Vahideddin, kendilerini "*ballac pamuğu gibi*" dağıtan unsuru bir "*sarsar-ı belâ*" yani soğuk ve şiddetli bir afet olarak betimlemiştir. O, 'tedbirsizliklerinin cezasını çektikleri' kanısındadır. Vataana ihanet etmediğini düşünmektedir. Vicdananen rahattır. Hilafet ve saltanatın kendisine yüklediği görevi eksiksiz olarak yerine getirdiğini belirtmekte, buna kanıt olarak da İstanbul'un Yunanlılarca işgali kararlaştırılmışken, General Harington ile pek çok kez yaptığı görüşmeler sonunda, bu işgali, kendisinin engellediği tezini ortaya atmaktadır. Saltanat makamını fiilen ve veraseten hak etmiş olan bir hükümdarı, vataana ihanet gibi İslam dinince de günah olarak görülen bir suçu işlemeye itecek hiçbir "*emel ve ibtiras*" olmadığını söyleyerek genel bir saptama yapmayı yeterli görmüştür.⁹⁵

yaralandı. Sonra orda bir tümsek hâsil oldu. Lupu da her vakit kullanamıyorum. Onu merasime tahsis ettim. Bu kolları gözlüğü kullanıyorum." Bkz. *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-10.

94 *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-5.

95 Vahideddin aynı iddiayı farklı kelimelerle Mekke'de yayınladığı beyannamede de yinelemektedir. Beyanname 17 Nisan 1923'te *Morning Post*'ta yayınlanmıştır. Bkz. Metin Hülagü, *Yurtsuz İmparator Vahideddin-İngiliz Gizli Belgelerinde Vahideddin ve Osmanlı Hanedanı*, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 166.

Bununla birlikte Vahideddin görev verdiği devlet adamlarınca aldatıldığını “*itiraf eyle(meyi)*” uygun bulmuş, onların, “*vazife-i vataniyelerini, bu derece suüstimal etmeyecekleri hakkındaki hüsn-ü zannı(na)*” kapıldığını belirtmiştir.⁹⁶ Yani iyi niyetinin kurbanı olduğunu, ülkeyi de iyi niyetine kurban ettiğini itiraf etmektedir. Vahideddin bu konu ile ilgili iki kişiyi anmaktadır: Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa.

Vahideddin’in Damat Ferit Paşa ve Tevfik Paşa Hakkında Düşünceleri

Vahideddin, “*Sâdik ve yâr bir arkadaşım idi*” diye tanımladığı Damat Ferit’i gençliğinden beri tanıdığını belirtmiş, çevresinin onun hakkındaki olumsuz görüşlerine nasıl direndiğini hatta bizzat yaşadığı sorunları nasıl “tevekkülle” karşıladığını anlatmıştır. Doktorlar Damat Ferit’in ‘bağırsaklarındaki rahatsızlığın dimağını da etkilediğini’ söyleyerek sadaret makamından alınmasını önerdiklerinde bu önerileri “*siyasetin ve bazı hususi emellerin tesirine*” bağlamış, “*hazm ve sükûnet ile geçmiştir(miştir)*”. Herhangi bir konuda aldıkları ortak karara rağmen Damat Ferit tam aksi bir uygulamaya gittiğinde bile yalnızca ‘şaşırmakla’ yetinmiş, bu hareketini, koşulların ve siyasetin gereği olarak düşünmüş ve Damat Ferit’in “takdirine iştirak” ettiğini belirtmiştir. Vahideddin, Damat Ferit’in hayalperest olduğunu, hatta yalan da söylediğini, kamuoyunun da onun aleyhine döndüğünü fark ettiği zaman görevden aldığını belirtmektedir.⁹⁷

Son sadrazamı Tevfik Paşa’yı bu göreve getirmesi ise Vahideddin’in arzusu dışında olmuştur: “*Tevfik Paşa’yı istediler, getirdik*” diyen Vahideddin’in sadrazamı ile ilgili kanısı oldukça serttir. Ona göre “*Tatar Tevfik Paşa’nın hıyanet ve ibaneti muhakkak ve sabittir.*” Tevfik Paşa’nın, abisi V. Mehmet Reşat hakkında da olumsuz düşünceler beslediğini belirten Vahideddin, sadrazamının “*birader için doldurduğu kara sayfaya*” kendisini de eklemeye çabasına girdiğini ve bu çabasında da başarılı olduğunu söylemiştir. Ona karşı olan bu olumsuz kanıları nedeniyle de 4 Kasım 1922 günü sadaret mührünü Tevfik Paşa’dan alırken⁹⁸ yüzüne bakmamış, konuşmamış ve haremine dönmüştür.⁹⁹

96 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-5, B-6.

97 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-6.

98 Göztepe mührü teslim etmediğini söylüyor.

99 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-6. Mekke’de yayınladığı beyannamede ise şöyle diyor: “...nefsime ve makamıma karşı suiniet besleyen Kemalislere yardım ettiğini ve başkentte nüfuz kazanmalarına imkan sağladığını bildiğim halde bu vezaret aleyhinde kamuoyunda herhangi bir kanaat oluşmadığından iki yıldan fazla bir süre Tevfik Paşa’yı makamında tuttum.” Bkz. M.Hülagü, *a.g.e.*, s. 166.

Vahideddin'in Mustafa Kemal Hakkında Düşünceleri

Görüşmelerin ikinci gününde Vahideddin, İran Şahı Mehmet Ali ile olan mülakatını ve aralarında kararlaştırdıkları “şeyleri” açıklarken konuyu Mustafa Kemal Paşa'ya getirmiştir. İran Şahı Mehmet Ali'nin Rıza Pehlevi gibi Mustafa Kemal'in de Bolşevik olduğunu söylediğine işaret etmiştir.¹⁰⁰ Ancak kendi yargısını bildirmemiştir. Henüz veliht iken I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirdikleri Almanya seyahatinde ve daha sonra Mustafa Kemal Paşa ile neler görüştiklerini anlatmıştır. Ancak elimizdeki belgelerde anlatılanlarla ilgili ayrıntılara yer verilmemiştir. Arşiv belgelerinde Vahideddin'in Rauf ve Fethi Beyler ile Refet Paşa'nın da “aleyhinde” konuştuğu belirtilmekte ancak ayrıntı verilmemektedir.¹⁰¹

Vahideddin'in Hanedan Üyeleri ile İlgili Düşünceleri

Vahideddin, saltanatsız hilafeti kabul eden Abdülmecid Efendi'ye kızgındır.¹⁰² Öfkesi sürgünde de dinmemiş, artarak sürmüştür. 26 Nisan'da yapılan görüşmelerde Journal gazetesinin Abdülmecid Efendi “lehinde” yazdığı bir makale nedeniyle Hanedan üyeleri hakkında düşüncelerini açıklamıştır. Oldukça ilginç bilgiler vermiş, saptamalar yapmıştır. Buna göre Vahideddin'in babası Abdülmecid Han (I. Abdülmecid) ile Halife Abdülmecid (II. Abdülmecid)'in babası, yani Vahideddin'in amcası Abdüdaziz Han arasında “*zıddiyet*” varmış ve bu “*zıddiyet, evlat ve ahfadlarına da sirayet*” etmiş. Zira Vahideddin amcası Sultan Abdülaziz babası Abdülmecid'i tahttan indirmek için bir darbe hazırlamış, bu nedenle Divan-ı Harbe verilmiş, Divan-ı Harp de Abdülaziz'in idamına karar vermiş. Ancak Sultan Abdülmecid bu kararı “*yurtarak at(mış)*” ve “*Ben saltanat*

100 EĞMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-7. Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgede “Rıza Pehlevi ile Mustafa Kemal'in birer Bolşevik aleti olduklarını” Vahideddin'in söylediği belirtiliyor. Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 2.

101 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 2. EGM Arşivi'nde bu konuya değinilmemiştir.

102 Vahideddin kaçışından bir gece önce güvendiği şehzadelere hitaben dört mektup kaleme almış. Mektuplar Zeki Bey tarafından saraydaki güvenilir adamlarına teslim edilmiş, ülke dışında çıktıktan sonra Sultan Abdülaziz'in oğlu Şehzade Seyfettin, Sultan Reşat'ın oğlu Sabahattin ve Abdülhamit'in oğulları Şehzade Burhanettin ve Şehzade Mahmut Şevket efendilere ulaştırılması istenmiş. Vahideddin bu mektuplarda ‘kısa bir zaman için memleketten ayrılmakta olduğunu fakat saltanat hizmetinden asla feragat hatırından geçmediğini bildirmekte, kendisinden sonra yalnız halife unvanıyla tahta geçinilmek isteneceğinden şüphe etmediği Abdülmecid Efendi'nin Osmanlı hanedanına hıyanet etmiş bir insan olduğunu ileri sürmektedir.’ Bkz. “Osmanlı Sarayının Son Günleri”, *Yeni Sabah*, 19 Nisan 1950, Tefrika No: 31, s. 4.

kardeşime fedâ ederim. Eğer dâba iyi idare edeceğini bilsem” demiş. Vahideddin’e göre amcası Sultan Abdülaziz’de “*kabiliyet yoktur.*” Küçükken havale hastalığı geçirdiği için saralıdır. “*Tam-ûş şuur değildir.*” İkincisi, çocuk iken cibinliğini bir câriye kazara ateşlediği için korkmuş, ihtiyarlığına kadar ateşten çekinir olmuştur. Çocukları da “*bu cibetle mâluldür.*” Sultan Abdülaziz’in milleti de “*hiçe saydığı*” düşünen Vahideddin bu düşüncesini şu örnekle temellendirmiştir. “*Sadrazam bir kere Dolmabahçe Sarayı’nda Câmîli Köşk’te huzura çıkar. Sultan Abdülaziz o sırada tahsîsat-ı seniyyeye, bazı masârifat için birkaç yüz bin lira zammı irade eder. Emin Ali Paşa da Ferman Efendimizindir, ancak millet bu kadar masrafa tahammül edemez demesi üzerine Sultan Abdülaziz o esnada sokaktan geçmekte olan mavi şalvarlı bir leblebicîyi göstererek Paşa, millet dediğin bu berişler değil midir? Bunlardan ne korkuyorsun? demiştir.*” Vahideddin, Sultan Mehmet Reşat’ın huzurunda Şehzade Abdülmecit Efendi ve müverrih Abdurrahman Şeref’in de bulunduğu ortamda Yusuf İzzettin Efendi’ye karşı o günlerde Beylerbeyi Sarayı’nda bulundurulan ağabeyi II. Abdülhamid’i de savunmak zorunda kalmıştır.¹⁰³ Vahideddin, Yusuf İzzettin Efendi’nin “*cinnet geçirdiği*” için intihar ettiğini, kardeşi Abdülmecid Efendi ile oğullarının da “*aynı akıbeti uğrayacaklarını*” söylemiştir. Abdülmecid Efendi’nin saltanat ile hilafeti birbirinden ayırmak için “*üç seneden beri çalıştığını*” vurgulayan Vahideddin’e göre Abdülmecid Efendi “*dinsizdir*”.¹⁰⁴

Vahideddin’in Hürriyet ve İtilaf Partisi ve Temsilcileri Hakkındaki Düşüncesi

Hanedan üyeleri arasında Şehzade Cem ve Şehzade İbrahim’in ardından “*Avrupa’nın tadını tadan*” üçüncü kişinin kendisi olduğunu belirten Vahideddin İstanbul özlemi içindedir. O güne değin devrik İran Şahı gibi sürgünlerle ya da Kemalist Türkiye karşıtı siyasetlerle temas etmiş, verilen sözlerin yerine getirilmediğini görmüştür. Gördüklerinin ve yaşadıklarının sonucu olarak siyaset algısı netleşmiştir. Vahideddin için siyaset “*menfaat*” demektir. “*İbretle kâinata bakılsa, her noktada menfaat görülür. Ona kavuşmak için nâmütenâhî bileler, nâmütenâhî nazariyeler görülür. İşte bunların kâffesine siyaset diyorlar.*” “*Kazananların hareketleri meşrû ve mâkul, kaybedenlerin hareketleri biyânet ve ihânet oluyor. Birinciler kabraman, müstablîs, müncî [kurtarıcı], ikinciler âciz, miskin, hâin olur.*”¹⁰⁵

103 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-9. .

104 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 2-3.

105 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-7.

Vahideddin, kendisinin “*âciz, miskin, hâin*”¹⁰⁶ olarak tanımlanmasına giden süreçte Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nı da sorumlu tutmaktadır. Mustafa Sabri Efendi “*döneklilik*” yapmakla suçladığı Damat Ferit Paşa’nın, HİF’i desteklemekten vazgeçmesi nedeniyle sürgünde yaşamak zorunda olduklarını söylediğinde, o, bu görüşü kesin bir dille reddetmiş, desteği çekenin kendisi olduğunu belirtmiştir. Zira ona göre HİF siyasal bir partiden çok “*dedi-kodu nirengi [düzeni] ve açlar ve çıplaklar yurdu ve siâyet [koğuculuk] ocağı*”dır. Parti üyelerinin birbirleri hakkında verdiği jurnalleri sakladığını belirten Vahideddin “*mevcudiyet gösteremeyen ve yekvücut olamayan bir heyet-i siyasiyeye istinadın, mühlük [öldürücü] olacağını bildiği*” için “*İtilaf ve Hürriyeti sıyânet [korumak] ve sahâbetten [sahip çekmekten] vazgeç(miş)tir.*”¹⁰⁷

Vahideddin’in “Deccal mi Kemal mi” İsimli Kitap Hakkındaki Düşünceleri

Mustafa Sabri Efendi tarafından kaleme alınan bu kitap 24 Nisan’da yapılan ilk görüşmede Vahideddin’e sunulmuştur. “*Mütalaa edip, hissiyatını beyan eyleyeceğini bildiren*” Vahideddin kitap hakkındaki düşüncelerini 27 Nisan’da yapılan dördüncü görüşmede açıklamıştır. Vahideddin, “*Mantukî yazılmış bir eser*” olarak değerlendirdiği kitaba iki konuda itiraz etmiştir. İlki “*fırar*” kelimesidir. Kitapta İstanbul’dan “*fırar ettiğiz*” yazılmış olmalı ki Vahideddin buna karşı çıkmış; “*fırar etmedim, sünnet-i seniyyeye tebean hicret ettim. ... İstanbul’dan Malta’ya muhaceretimiz sünen-i Rasül’denir [Rasül’ün sünnetlerindendir]*” demiştir.¹⁰⁸ İkinci itirazı saltanat iddiasının da kanıtıdır. Vahideddin kitabın bazı yerlerinde kendisinden yalnızca “*halife*” diye söz edildiğine, “*sultan*” unvanının belirtilmediğine işaret etmiştir. “*Hâlbuki benim ismime her vakit Sultan lâkabını ilave etmek lazımdır*” uyarısında bulunmuştur. Bu ‘hataların’ ‘dalgınlık eseri’ olduğunu ve düzeltereğini belirten Mustafa Sabri kitabının basımı için Vahideddin’den “*bir şey ibsan olunmasını*” beklemiş, ama Vahideddin böyle bir yardıma yanaşmamıştır. Zira Vahideddin’e göre “*maddi işlerle iştiğal lazım gelip, fen ve ilmi tanımayan halka ilmi bir surette propaganda yapmak câiz değildir.*”¹⁰⁹

106 Saltanat’ın kaldırılmasına giden süreçte 30 Ekim 1922 ve 1 Kasım 1922 tarihlerinde TBMM’de yapılan görüşmelerde Vahideddin için bu sıfatlar kullanılmıştır. Bkz. TBMM ZC, D. 1, C. 24, s. 292-305. Bu görüşmelerde milletvekillerince dile getirilen düşünceleri Mustafa Kemal Paşa da San Remo görüşmelerinden sonra, 1927 yılında Nutuk’ta tekrar edecektir. Bkz. Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz. Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, s. 470-471.

107 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-6.

108 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-6.

109 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-11.

Türkiye Dışında Yaşayan Siyasiler Hakkındaki Düşünceleri

28 Nisan'da yapılan beşinci toplantıda Vahideddin öncelikli olarak Türkiye dışında yaşayan siyasileri toplantının gündemine taşımıştır. Onun, siyasi sürgünlerin sayısı ve yaşadıkları yerler konusundaki sorusunu katılımcılar teker teker yanıtlamıştır. En kapsamlı bilgiyi veren ise Gümülcineli İsmail olmuş, cebinden çıkardığı bir deftere kaydetmiş olduğu bilgileri ve rakamları aktarmıştır. Yüzellik liste dışında olanların önemli bir yekûn tuttuğunu, bunların 'muhafeftede sebat eden mücahitler' olduğunu belirtmiştir. Muhalefet konusunda daha zayıf olanların ise Türkiye'ye döndüklerine işaret etmiştir. Toplantıya katılanlar "*ulema, muharrirîn, erbâb-ı sanayi ayrı ayrı gruplar halinde çalışmalıdır ki işleri göze göriünsün. Boş durmaktan bir şey çıkmaz*" düşüncesinde birleşmişlerdir.

Şeyh Sait İsyanı ile İlgili Düşünceler

28 Nisan'da yapılan toplantıda ele alınan ikinci konu Şeyh Sait isyanı olmuştur. Vahideddin üzgündür. Zamanında isyancıların yardımına yetişemedikleri ve "*mühim bir fırsattan istifade edilemediği*" için üzgündür. Gümülcineli İsmail'e dönerek "*öyle değil mi beyefendi*" diye sormuştur. Gümülcineli ise şaşkındır; "*hâdisatın bu derece serî bir surette süründürüleceği hatıra gelmedi ve kıyamın başında akıllı müdürân bulunduğuna hüküm edildi*" diyen Gümülcineli, isyanın beklediklerinden hızlı bastırılmasının, Şeyh Sait'e fazla güven duyulmasının ve Türklük-Kürtlük ayrımına gidilmesinin isyanda etkin olmalarını önlediği kanısındadır. Gümülcineli'ye göre "*Şeyh Sait gibi bir derbeder olduğu bilinse idi çok evvel oraya koşulurdu*." Gümülcineli İsmail, isyanın Türklük-Kürtlük ayrımı üzerine kurgulanmasının ise 'cümleyi düşündürdüğüne' işaret etmiştir. "*Türk olanlar, muvafık ve muhalif Türklük aleyhine kıyam eden bir herife nasıl yardım edebilirler?*" diye sormuştur. Ona göre isyancılar, "*zulme karşı kıyam ettik deselerdi o vakit mesele başka olurdu*."¹¹⁰ Vehib Paşa ise bölge hakkında verdiği bilgilerle "*Kürdistan hakkında malumat-ı vasiyasını*" ortaya koymuş, bir de öngörü de bulunmuştu: "*Şeyh Sait'in tedmiri [yok edilmesi] ile bu mesele kapanmayacaktır*".¹¹¹

Vahideddin'in Saltanat İddiası ve İttihatçılardan Beklentisi

Belgelerde vurgulandığına göre Vahideddin İstanbul özlemi ile doluydu. İstanbul'u hatırladığında gözleri yaşarıyordu. Kanımca San Remo'nun "*letâfetî*" ile karşılaştığı İstanbul'a duyduğu özlem yalnız şehrin güzelliğine değil, aynı

110 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12.

111 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3.

zamanda taht ve tacına duyduğu özlemde. San Remo görüşmelerinin amacı da tahtına ve tacına nasıl kavuşacağına dair yaptığı planın eyleme dökülmesiydi.

Vahideddin sürgünde umudunu İttihat ve Terakki'ye bağlamıştı. “*İade-i Saltanata onlardan gayrisi muvaffak olamayacaktır*” diyordu.¹¹² Milli Mücadele günlerinde İttihatçılara karşı bayrak açan, onları en ağır kelimelerle itham eden Vahideddin sürgünde farklı bir strateji izlemeyi yeğliyordu. Cemal Paşa'yı “*çok içinden besaplı bir adam*”, Talat Paşa'yı ise “*az fena değildi*” sözleri ile tanımlıyor, buna karşın kendisine “*sadakat-ı hususiyel*” besleyen Enver Paşa'yı sevdiğini söylüyordu.¹¹³ İttihat ve Terakki üyelerini ise şimdi “*cevâl ve faal adamlar*” olarak görüyordu. Amacı için İttihatçılarla el birliği yapılmasını gerekli buluyordu. Bu işbirliğinin sağlıklı yürüyebilmesi için de İttihatçıların ‘fenalıklarının’ sürekli akılda tutmak, ancak ‘zorunluluk nedeniyle’ unuttur görünüp, ‘hiçbir vakit ağza almamak’ stratejisini benimsemeyi tercih ediyordu. Görüşmeler sırasında konuklarından da aynı yolu izlemelerini isteyen Vahideddin, bu stratejisi ile İttihatçıları kendi etrafında toplamayı umuyordu. Vahideddin’in Türkiye dışında yaşamını sürdüren siyasilerin sayılarını ve Türkiye karşısındaki duruşlarını öğrenmek istemesi de sanırım bundan kaynaklanıyordu. Kimlerin onun amacına ortak olabileceğini saptamak istiyordu. Kendisi ile İttihatçılar arasında köprü görevini üstlenecek kişiyi de belirlemişti: Vehib Paşa.

Vahideddin, Vehib Paşa'nın İttihatçı önderlerin hiçbirine benzemediği, “*tedbirli ve nazik*”, “*tam manasıyla centilmen*” bir adam olduğu kanısındaydı. “*Ben her şeyi ondan beklerim ve bekliyorum*” diyordu.¹¹⁴ Samimi ve inanmış görünüyordu. Öyle ki toplantılara Vehib Paşa'nın kendisi gelmeden nâmı gelmişti. Villa Magnoli'deki dördüncü toplantıda Vahideddin, Vehib Paşa'nın Yunanistan'dan döndüğünü ve ertesi günkü toplantıya katılacağını söyledi. Gümülcineli İsmail'in katılmadığı bu toplantıda ikisi arasında karşılaştırma yaparak Mustafa Sabri ve Mehmet Ali'den Vehib Paşa'yı dikkate almalarını istedi. “*İsmail Bey'de bir şey yoktur, asıl iş Vehib Paşa'dadır. Siz onu sıkı tutunuz, İsmail Bey anın maiyetindedir*” dedi.¹¹⁵

112 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-8.

113 Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgeye göre Vahideddin “cülusundan sonra Enver ile Talat'ın birbiri aleyhinde kendisine neler söylediklerini” anlatmış. Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 2.

114 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-8.

115 *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3.

Vehib Paşa 29 Nisan'da yapılan görüşmeye katıldığında da onu konuklarına "Ordu ve Millet Cemaat-i İnkılabiyesi"¹¹⁶ *kâid-i evvelî*" olarak tanıttı.¹¹⁷ Böylece kurulan örgütün ismini ve onun ilk kumandanını da açıklamış olan Vahideddin, Vehib Paşa ile 'uzun uzadıya' görüşüğünü ve onu "*bazı tedâbir ittihazı için*" Yunanistan'a gönderdiğini de sözlerine ekledi. Konukları kendisine gücenmesin diye olsa gerek, kafasındaki planda onlara biçtiği rol ile ilgili açıklama yapma gereğini de hissetti. "*Zira seyyarâtın*¹¹⁸ *vereceği kararı asker icra eder. Sizîn vereceğiniz kararı Vehib Paşa icra eyleyecektir. Kâffenzî yek-vücut görmek isterim.*"¹¹⁹

Vahideddin, Gümülcineli ile Vehib Paşa arasındaki görev paylaşımını da konuklarına açıkladı. Buna göre "[Gümülcineli İsmail] *Mülkî işlere bakacak, hükümet-i muvakkateyi teşkil ve meclis-i müessesâmî içtimaa davet eyleyecek ve biz İstanbul'a gidinceye kadar icra-yı hükümet eyleyecektir. Ancak inkılâbı vücuda getirecek Vehib Paşa'dır.*" Vahideddin Vehib Paşa'yı geniş yetkilerle donattığını da vurguladı.¹²⁰

Vahideddin'in İttihatçı ve Yüzellilik sürgünleri "yek-vücut" görmek istediği planı devrim yapmak, Kemalist Hükümeti devirmek, geçici bir hükümet kurdurmak, kurucu meclisi toplatmak, İstanbul'a dönerek tahtına oturmaktı. Bu amaçla Vehib Paşa'yı Yunanistan'a, kendi adına kimi "*kıymettar rüfeka*" ile görüşmek için göndermişti. Vehib Paşa da Yunanistan'da Yunan ileri gelenleri ile görüşmüştü. Çerkez reislerinin düşünce ve amaçları ile ilgili olarak da Yüzelliliklerden Kuşçubaşı Eşref ve Kuşçubaşı Hacı Sami ile fikir alışverişinde bulunmuştu. Bu görüşmeler sonunda Yunanistan'da Hacı Sami'ye "*istinat lazıym geldiğine kânî*" olmuş ve takdirle bahsettiği Hacı Sami'yi "*Cemaatin Yunanistan murabhası*" olarak atamıştı. Planın uygulamaya konulması konusunda Vehib Paşa'nın görüştüğü kişilerden olumlu yanıtlar aldığı da anlaşılıyordu. "*Teşkilât-ı seyr-i serî icra edilmekte*" diyen Vehib Paşa, toplantıda Vahideddin'e "*maiyet-i*

116 Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ndeki belgede "Devlet ve Millet Cemaat-i İnkılabiyesi" olarak geçiyor. Bkz. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3. Doğrusu "Ordu ve Millet" olmalı.

117 *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-12. Göztepe Vehib Paşa'nın Vahideddin'in huzurunda " 'O Mustafa Kemal'i taht ve tacıyla beraber hâk ile yeksan etmek ahassı âmâlimdir' diye gürül gürül güreldiğini" söylüyor. Bkz. T.M. Göztepe, *a.g.e.*, s. 137.

118 Bir yerde durmayıp yer değiştiren anlamına gelen bu kelime ile Vahideddin sürgünleri kastediyor olsa gerek.

119 *EGMA*, DN: 12222/45, BN: 8/B-8.

120 Vahideddin bu görev paylaşımını Gümülcinelinin olmadığı dördüncü toplantıda yapmış. *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3.

seniyelerinde kıymetli rişfeka ile bir emr-i hayrın altı aya varmaz husûle geleceğini” söylüyordu.¹²¹

Vehib Paşa'nın “ordunun dörtte üçünün elde edildiğini ve altı aya kadar iade-i saltanatın kâbil olacağını itminan-ı tam ile söylemesi” Vahideddin'i memnun etmişti.¹²² Bu memnuniyetini de konuklarını akşam yemeğine davet ederek gösterdi. Ardından da, yemek sonrasında “*istiratgâblarına giderek programa tevfikân abitlerini ifa eylemelerini ve yapacakları bususatı müzakere eylemelerini*” emretti. Yemekten önce Tarık Mümtaz Göztepe'nin San Remo görüşmelerinin tek konusu olarak gösterdiği gazete çıkarma konusu da ortaya atıldı. Gümülcineli İsmail “*bu asırda propogandanın en müessir âlât-ı inkulâbiyeden olduğunu*” anlatmış ve “*İntâk-ı Hak [Hakkı Dile Gelirme]*” adı ile bir gazete çıkarılmasını önermişti.¹²³ Ardından yemek yenildi ve konuklar otellerine döndü. Vehib Paşa'nın otel odasında bir araya gelen Gümülcineli İsmail, Mustafa Sabri ve Mehmet Ali birbirlerine “*abit verdi*”. Tüm hazırlıkları yaptığını belirten Vehib Paşa, üç konuğuna “*dalet eylediği zaman (Romanya'ya) hareket etmek üzere yerlerine avdet etmelerini*” söyleyerek görüşmeyi bitirdi.¹²⁴

Kiraz Hamdi'nin verdiği bilgilere göre Vahideddin, Gümülcineli İsmail'in eline bir de “*Hatt-ı Hümayûn*” vermişti. Bunda Gümülcineli İsmail'in bir örgüt kuracağı, Türkiye'ye gireceği, Meclis'i toplanmaya çağıracağı, geçici bir kabine oluşturduktan sonra da Vahideddin'i davet edeceği bildiriliyordu.¹²⁵

Veda amacını taşıyan 30 Nisan'daki son görüşmede de Villa Magnoli'de, Vahideddin'in huzurunda buluşuldu. Vahideddin her birine harcırahlarını birer zarf içinde teslim etti.¹²⁶ Gümülcineli'ye beş yüz İngiliz lirası verildi. Vehib Paşa'ya Yunanistan seyahati için yüz İngiliz lirası, Hoca Mustafa Sabri ile Mehmet Ali'ye ise yetmiş biner Ley San Remo'ya gelme parası ödendi. Ayrıca Mustafa

121 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12, B-13. Mustafa Kemal Paşa'ya sunulan 26.10.1925 tarihli istihbarat raporuna göre Mehmet Ali ve Vehib Paşa Bükreş'te İngiltere büyükelçisi ve askeri ataşesi ile de görüşmüşler. “Vehib Paşa, Irak'ta oluşturulacak kuvva-yi muavene ve milliye'nin başına geçmeyi istiyor, ardından Mustafa Kemal Paşa Hükümeti'ni yıkmayı amaçlıyordu. Bu hükümetin yerine “Halifelik ve Saltanat” yanlısı bir hükümet kuracak ve bu hükümet İngiltere ile elli yıl süreli bir ittifak yapacaktı. Musul'da özel yönetime sahip bir tampon bölge oluşturulacak, Musul petrolleri %10 hissesi Türkiye'ye verilmek şartıyla İngiltere'ye bırakılacaktı.” Ayrıntılı bilgi için bkz. Yüksel Nizamoglu, *Vehib Paşa Kabramanlıktan Sürçüne*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2013, s. 279 vd.

122 *Cumburbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3.

123 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-13.

124 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12, B-13. Romanya kaydı için bkz. *Cumburbaşkanlığı Arşivi*, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 3.

125 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12, B-14.

126 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12, B-13.

Sabri'ye yirmi bin İtalyan Lireti, Mehmet Ali'ye de on bin İtalyan Lireti dönüş harcırahı olarak verildi.¹²⁷ Vahideddin'in konuklarını uğurlarken söylediği veda cümlesi oldukça önemli idi. “İnşallah bundan sonra İstanbul'da buluşuruz”.¹²⁸

Daha ikinci görüşmede “irade-i seniyyelerinin” yüksek hükmünün tamamen icra olunacağından emin olduklarını söyleyen Mustafa Sabri, kutsal amacın en yakın zamanda gerçeğe dönüşmesi dileğini ileten Mehmet Ali¹²⁹ ve Hatt-ı Hümayûn'u cebine koyan Gümülcineli ile Vahideddin'in askerî komutanlığını üstlenen Vehib Paşa huzurdan ayrıldılar.¹³⁰

Kiraz Hamdi Paşa'nın Görüşmelerle İlgili Düşüncesi

Görüşmeleri Kiraz Hamdi “bir çuval dolusu laf”, “incir çekirdeğini dolduramaz” sözler olarak tanımlamıştır. Mehmet Ali de “teşrifât, mesâbaktan [geçmişten] bahis, istikbalden ümit, başka bir şey yoktur” diye özetlemiştir.¹³¹ Hamdi Paşa'ya göre görüşmeye katılanların kişilikleri planın sonuca ulaşmasının önündeki engeldir. “Böyle heriflerle iş görülür mü? Bu gibi sefillerle dostluk ve samimiyet olur mu? Bir sürü dilenci, dolandırıcı, yalancı, namussuz, vicdansız heriflerdir.”¹³² Kiraz Hamdi, daha bu görüşme biter bitmez tarafların birbirlerine düştüğüne işaret etmektedir. Gümülcineli, kendisine ödenen beş yüz İngiliz lirasının eşit şekilde aralarında paylaşılmasını isteyen Mustafa Sabri ile Mehmet Ali'ye pay vermemiş, parayı, çıkaracağı İntâk-ı Hâk için kullanacağını söylemiştir. Gümülcineli'nin bu tavrı nedeni ile “kıyamet” kopmuştur. Mehmet Ali, Vahideddin de dahil olmak üzere sürgünde ne kadar muhalif varsa Gümülcineli aleyhinde bir karalama kampanyası başlatmıştır. Yani, “rezalet rezalet üstüne”dir.¹³³ Bu adamlardan medet uman ‘aşırı şüpheci’ Padişah ise umudunu Vehib Paşa'ya bağlamış, her şeyi ondan bekler olmuştur. Kiraz Hamdi “Hâlâ Şam'da zîr-i turabda bekeleydursun.” demektedir.¹³⁴

127 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-14.

128 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-13.

129 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-8, B-9.

130 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12, B-13.

131 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-13.

132 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-14.

133 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-14.

134 EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-14.

Sonuç

Vatanına ve milletine ihanet etmediğini düşünen Vahideddin İstanbul'dan ayrılırken bu ayrılığın kısa süreli olduğunu sürekli yinelemiştir. Yurt dışına çıktıktan sonra verdiği beyanatlarda da bir gün ülkesine, taht ve tacına kavuşacağını ısrarla vurgulamıştır. Ayrılışını “kader” olarak gören Vahideddin, dönüşünü “kader”e bırakma yanlısı olmamıştır. Bu amaçla kendisine başvuran pek çok kişisel ya da örgütsel başvuruyu değerlendirmiş, maddi olarak destek olmuştur. San Remo görüşmeleri ise doğrudan doğruya onun tarafından planlanan “İstanbul'a dönüş” girişimidir. Mustafa Kemal ile ordu komutanları arasındaki görüş ayrılıklarının netleştiği, Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili yaşamın sonlandığı, Şeyh Sait isyanı ile ülke bütünlüğünün ve devrimlerin tehdit altına girdiği günlerde Vahideddin, eski bir ordu komutanı ve sürgün siyasilerin katılımı ile örgütlediği Ordu ve Millet Cemaat-i İnkılâbiyesi ile Kemalist hükümeti yıkmayı, geçici bir hükümet kurmayı, kurucu bir meclis oluşturmayı hedeflemiştir. Pek çok kaynakta vurgulandığı gibi maddi açıdan güçlük çekmesine karşın bu umudu için maddi olanaklarını da zorlamıştır. Altı ay içerisinde İstanbul'da buluşma sağlayacak olan bu plan, belirlenen tarihte gerçekleşmemiştir. Vahideddin 16 Mayıs 1926'da San-Remo'da vefat etmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlenerek devamını Mustafa Kemal'in kişiliği ve varlığı ile eş gören çevreler O'nu yaşamdan kopararak Cumhuriyet'i sonlandırabileceklerini düşünmüşlerdir. Yüzellilik listeye dahil olanlar, Vehib Paşa gibi zorunlu sürgünler bu düşüncelerini eyleme geçirmek uğrunda örgütler kurmuşlar, kurdukları örgütlerle para toplamışlar, yabancı örgüt ve devletlerden özellikle Hoybun örgütünden siyasi, hanedan üyelerinden de maddi destek bulmuşlardır. San Remo'daki görüşmelerden yaklaşık on dört ay, Vahideddin'in vefatından bir ay sonra Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de yapılmak istenen suikast girişimi başarısızlıkla sonuçlanmış, pek çok ittihatçı yargılanmış, mahkeme Vehib Paşa'nın da bu suikastta parmağı olduğu kanısına varmıştır. Yaklaşık bir yılı aşkın bir süre sonra Türk kamuoyu 27 Ağustos 1927 günü Anadolu Ajansı'nın yeni bir suikast haberi ile çalkalanmıştır. Kuşçubaşı Sami ve çetesi “siyasi suikast” yapmak üzere Kuşadası civarında Anadolu sahillerine çıkmıştır. Suikast planı Yunanistan'da hazırlanmış, suikastçılar Sisam'dan Kuşadası'na geçmiştir. Çıkan çatışmada Kuşçubaşı Sami öldürülmüş, diğerleri de yargılanarak idama mahkûm olmuştur. Yargılamalarda Vehib Paşa'nın da suikastın hazırlanmasında etkin

olduğu belirlenmiştir.¹³⁵ Suikastçılar Mustafa Kemal'i öldürmeyi başaramamış, onun varlığı ile eş gördüğü Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşamına son verememiştir. Ancak, muasır medeniyet seviyesine çıkmak, hatta onu da aşmak ideali ile devrim hareketlerine girişen Türkiye Cumhuriyeti'nin yöneticileri aldıkları kararlarda kendisine yöneltilen tehditleri de göz önünde bulundurmamak zorunda kalmıştır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, BN: 01011750, KN: 1/210, F: 22, Ek 1-2-3-4.
Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGMA), DN: 12222/45, BN: 8/B-2.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-3.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-4.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-5.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-6.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-7.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-8.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-9.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-10.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-11.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/B-12.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/ B-13.
EGMA, DN: 12222/45, BN: 8/ B-14.

Belgesel Kaynaklar

Düstur (1984) III. Tertip, C. 1, C. 3, C. 14.
Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Zabıt Ceridesi (1989) D. I, C. 24.
TBMM Zabıt Ceridesi (1990) D. II, C.8/1.
TBMM Gizli Celse Zabıtları (1999) C. 4, 3.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Gazeteler

Açıksöz, (1338/1922) 22 Teşrin-i evvel.
Akşam, (1338/1922) 19 Teşrin-i evvel.
Anadoluda Yeni Gün, (1338/1922) 24 Teşrin-i evvel.
Anadoluda Yeni Gün, (1338/1922) 1 Teşrin-i sâni.

135 Şaduman Halıcı, "Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami ve Çetesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, 2013 Güz, s. 105-121.

Anadoluda Yeni Gün, (1338/1922) 15 Teşrin-i sâni.

Aydede, (1338/1922) 12 Teşrin-i evvel.

Hâkimiyet-i Millîye, (1338/1922) 5 Teşrin-i sâni.

Hâkimiyet-i Millîye, (1338/1922) 8 Teşrin-i sâni.

Hâkimiyet-i Millîye, (1338/1922) 9 Teşrin-i sâni.

Hâkimiyet-i Millîye, (1338/1922) 14 Teşrin-i sâni.

Hâkimiyet-i Millîye, (1338/1922) 19 Teşrin-i sâni.

İkdam, (1338/1922) 21 Teşrin-i evvel.

İkdam, (1338/1922) 4 Teşrin-i sâni.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 3 Nisan, Tefrika No: 16, s. 4

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 4 Nisan, Tefrika No: 17, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 5 Nisan, Tefrika No: 18, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 6 Nisan, Tefrika No: 19, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 7 Nisan, Tefrika No: 20, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 8 Nisan, Tefrika No: 21, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 9 Nisan, Tefrika No: 22, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 10 Nisan, Tefrika No: 23, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 12 Nisan, Tefrika No: 24, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 13 Nisan, Tefrika No: 25, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 16 Nisan, Tefrika No: 28, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 17 Nisan, Tefrika No: 29, s. 4.

Osmanlı Sarayının Son Günleri, *Yeni Sabah*, (1950), 18 Nisan, Tefrika No: 30, s. 4.

Takvim-i Vekâyi, (1338/1922) 29 Teşrin-i evvel.

Tevhid-i Efkâr, (1338/1922) 5 Teşrin-i sâni.

Tevhid-i Efkâr, (1338/1922) 6 Teşrin-i sâni.

Kitap ve Makaleler

AKŞİN Sina (2010) *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, C. I, 3.b., Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

BAYKAL Bekir Sıtkı (1989) *Heyet-i Temsilîye Kararları*, 2.b., TTK Basımevi, Ankara.

BÖLÜKBAŞI Rıza Tevfik (2008) *Biraz da Ben Konuşayım*, Yay. Haz. Abdullah Uçman, 2.b., İletişim Yayınları, İstanbul.

ENGİN Fahri Vahidettin'in Kaçışı ve Sonrası, *Yakın Tarihimiz*, C. 3, s. 385.

- GÖZTEPE Tarık Mümtaz (1991) *Osmanoğulları'nın Son Padişahı Vahideddin Gurbet Cebenneminde*, 3b., Sebil Yayınevi, İstanbul.
- HALICI Şaduman (1998) *Yüzellilikler*, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- (2013) Atatürk'e Suikast Girişimi: Hacı Sami ve Çetesi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, İzmir, s. 105-121.
- HÜLAGÜ Metin (2008) *Yurtsuz İmparator Vahideddin-İngiliz Gizli Belgelerinde Vahideddin ve Osmanlı Hanedanı*, 2.b., Timaş Yayınları, İstanbul.
- İNAL İbnülemin Mahmut Kemal (Tarihsiz) *Son Sadrazamlar ve Başvekiller*, C. 3, 4. b., Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- JAESCHKE Gotthard (1989) *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, C. II, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- (1991) *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- KANDEMİR K Vehib Paşa, *Yakın Tarihimiz*, C. 4, s. 152-153.
- KARAY Refik Halid (2009) *Minelbab İlelmibrab*, İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- MERAY Seha L. (2001) *Lozan Barış Konferansı Tutanaklar-Belgeler*, 2. b., C. 1, YKY, İstanbul.
- ŞİMSİR Bilal (1990) *Lozan Telgrafları*, C. 1, Ankara.
- NİZAMOĞLU Yüksel (2013) *Vehib Paşa Kabramanlıktan Sürgüne*, Yitik Hazine Yayınları, İzmir.
- ÖZAKMAN Turgut (2012) *Vahideddin, M. Kemal ve Milli Mücadele-Yalanlar, Yanlışlar, Yutturmacalar*, 9. b., Bilgi Yayınevi, Ankara.
- SARIHAN Zeki (1996) *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C. IV, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.
- SONYEL Salâhi R. (2007) *Gizli Belgelerle Mustafa Kemal, Vahideddin ve Kurtuluş Savaşı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- SOYSAL İlhami (1985) *150'likler*, Gür Yayınları, İstanbul.
- TOPUZLU Cemil (2002) *İstibdad-Meşrutiyet-Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, 4.b., Topuzlu Yayınları, İstanbul.
- TUNAYA Tark Zafer (1991) *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C. II, İstanbul.
- TURAN Şerafettin (1995) *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), Bilgi Yayınevi, Ankara.

Tütüncübaşı Şükrü, Kaçarken Vahidettin ile Beraberdim, *Yakın Tarihimiz*, C. 3, s. 387-388.

ULUĞ Naşit Hakkı (1975) *Halifeliğin Sonu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

YÜCEER Saime (2001) *Bursa'nın İşgal ve Kurtuluş Süreci*, Uludağ Üniversitesi Yayınları, Bursa.